ग्रंथसंख्या ॥ अथ गदाधरीसंगत्यनुमितिधीधितिरिप्पणीयारंभः

श्रीगणेशायनमः॥अभिवंद्यमुहुःसमाररासदपाधोजयुगंपुरद्विषः॥विकणानिगराधरःसुधीरतिदुर्बोधगिरः
स्थिरोमणेः॥१॥प्रारीप्सितग्रंथसमाप्तिपरिपंथिप्रत्यूहध्वंसनपटीयसींपरमेश्वरप्रणतिमारैनिबध्ना
ति॥ओमिति॥समस्तेरकारोकारमकारैःसंधिवशानप्रणवभावमावहद्भिरव्ययनयालुपञ्चतुर्थीकैःप्र
येकशक्त्युपस्थापितस्यवासुदेवाख्यस्याभेदेनपरमात्मनोविशेषणत्वम्त्रोभिमतं॥अत्रजगत्पालु
नादिक...र्त्वंनाकारादिपदार्थंप्रवेष्टृकं॥उद्देश्यतावच्छेदकस्यपरमपदार्थधर्मस्यापितरूपतयानुन्व
याप्तेः॥किंतुविग्रहविशेषवत्त्वमेवा॥पदार्थस्यपरमात्मनएकत्वेपिपदार्थतावच्छेदकानानारायणादिशरीरा
णाभेदाद्रूढस्यसाधुतामुपपादयति॥यद्यपिजातिविशेषावच्छिन्नशरीरिणांस्वनिष्ठचेष्टानुकूलकृतिम
त्वसंबंधेनप्रवृत्तिनिमित्तत्वापेक्षयाधर्मांतरविशिष्टानामेवशरीरवृत्तिजातौविशेषाणांसमवायेननथा
वमुचितं॥नथापिसर्वेनित्यविष्णुशरीरादिप्रामाणिकप्रयोगानुरोधेनविशेषवाचिपदस्यात्मनिशक्तेर्निरू
ढलक्षणयावाआवश्यकत्वात्तेषुर्यायस्यकारादेरपिशरीरविशेषावच्छिन्नपरमात्मपरतायुज्यतएव॥ननु
कृत्स्नशरीरपरत्वेयोग्यताकथंचिन्निर्वहति॥शरीरिसमवायेनशरीराभावात्॥ईश्वरबुद्धेर्व्याप्यवृत्तिन
यावच्छेदकत्वेनाश्रयत्वस्यार्थतास्वीकारेप्यनतीकारात्॥सप्तमानाधिकरणप्रयत्नासाध्या

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

ई॰ टी॰ ग॰ संरंभकारणकचेष्टाश्रयत्वादेरारब्धानार्थत्वेगौरवात्॥ शरीरविशेषाएवप्रणवार्थः॥ तेषांचनिपातानार्थतयाभेदा ग॰ मि॰
न्वयाच्चपरमात्मनिरतिर्नसाधु॥ औमित्येष्यर्थइत्यपरतायामेवचादर्थोसत्वरस्यनेनिपातत्वसंभवात्॥
अनिपातत्वेऽव्ययत्वमेवकुतरतिश्चेत्स्वरार्थनर्गतत्वोपगमात्॥ विग्रहीतुस्याकारादेरनव्ययत्वेपिसमस्त
स्यतथात्वकल्पनेबाधकाभावात्॥ ईश्वरस्यसर्गादिकर्तृत्वेव सादीनांनतथात्वबोधकागमानां न
पिप्रामाण्यमितिनिश्चयितुंनस्यत्रसाध्यनेदमभिधानमितिनतेव्यर्थंमादांकनीयं॥ वस्तुतस्तुशरीरवि
शेषानवच्छिन्नेभगवतिओंरतिपदस्यरूढिः॥ ओंनमइतिनिर्दोषत्रिविधःस्मृतः॥ समस्तंव्यस्त
त्याहारणादरणायोमितिपदमितिबुद्धुत्तरतत्साधकत्वात्॥ रूढेश्चावच्छेदकंजगत्कर्तृत्वमेव॥ एवंचओं
मित्येवविशेष्यपदं॥ तदन्यानिचतुर्थ्यंतानिसर्वाण्येवविशेषणपराणि॥ नमःपदंस्वापकर्षबोधकप्रयोज्यया
पारार्थकंनदेकदेशस्तुतापकर्षान्वयिअवधित्वमवधित्वंवा नमःस्वस्तीयादिस्तत्रानुशिष्टचतुर्थ्यर्थः॥ शिव
क्रियान्वितनाद्यार्थविवक्षायामेवापादानेपंचमीप्रसक्त्यानमःपदार्थघटकापकर्षान्वितनाद्यार्थविव ९
क्षायांशेषषष्ठ्येवप्रसज्यतरतिसर्वानुपपदविभक्तयषष्ठ्यपचारिकारतिनविरुध्यते॥ वस्तुतस्तु॥ स्वापि
कोत्कर्षबत्तयाज्ञापनंनमस्कारः॥ तदेकदेशज्ञानान्वयिविषयत्वंविषयित्वंवाचतुर्थ्यर्थः॥ गुरुंप्रणमतीत्यादौ

नाद्यज्ञानविषयतयाप्रकृतेज्ञानस्यधात्वनुपस्थाप्यतयानभिगवतः कर्मता॥
नारायणंनमस्कृत्येत्यादौनारायणादेः कर्मत्वंप्रयोजनोपपादनीयं॥ नमस्करोतिप्रणमतीत्यादौ
समभिव्याहृतस्यकर्तुरेवस्वावधिकोत्कर्षबोधकोव्यापारः प्रतीयते॥ ननूच्चारयितुरेव
प्रकृतेचकेवलान्नमःपदाल्लयो - कुरुवनादेरोव्यापारः प्रतीयतइतिमद्वधिकोत्क
ष्यन्॥ र्षवत्तयाभगवतोननुकूलोमदीयोव्यापारस्त्याकारकःशाब्दबोधः॥ विष्टभ्येति॥ विष्टं
भोधृतिः साचपतनविरोधिसंयोगः॥ यथाविहायसिभ्राम्यतांविहंगमादीनांशरीरधा
रकप्रयत्नाधिष्ठानान्नपतनं॥ तथाब्रह्मरुद्रादिलोकोत्तरोत्तराणामपिप्रयत्नवदीश्वरसंयोगा न
देवनतदितिनिरुक्तधृतिकर्तृत्वंभगवतोव्याहतमेव॥ पतनविरोधित्वंपतनानुत्पादनयोजकत्वं॥
एवंचधात्वर्थनावच्छेदकपतनानुत्पा दनत्वत्तयाभगवतः कर्मत्वं॥ सुरत्वंव्यादायश्चपतीत्यत्रेवसमा
नकालीनत्वमेव त्राश्रयत्वार्थः॥ न तरकालीनत्वंभगवतोऽस्तधारकत्वं॥ उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःप
रमात्मेत्युदाहृतः॥ योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्यय ईश्वरः॥३॥ इत्याद्युपनिषदोपिप्रमाणयंति॥

दी.दी.ग. २ अरवंउक्तं॥ अत्रनित्यसुरवज्ञानवत्ताइतिनित्यसुरवज्ञानाद्येतिचाद्यारव्यानंवेदांतिनामेवशाभते॥ ननुनैय्यायिकानां॥ तेषांनित्यसुरवस्यआत्मनिज्ञानसुरवंद्वयंवानभ्युपगमात्॥ अतस्तन्मतेअरवंडः दुःरवासंभिन्नःआनंदोयस्मात्सअरवंडानंदः एवंभूतउपास्तनारूपोबोधोयस्येतिचाद्यारव्यः॥ अथवाग्रंथकृतानित्यसुरवाभिव्यक्तिर्मुक्तिरितिभट्टमतस्यपरिष्कृतत्वात्तन्मतमवलंब्येवेतरभिहितं॥ तथाचारवंडस्यनित्यस्यानंदस्यबोधःसाक्षात्कारोयस्मादिनित्यसुरवाभिव्यक्तिरूपामुक्तिःप्रयोजकत्वमेवारवंडानंदस्यादिनाप्रतिपादितं॥ इणायं॥ इत्यायं॥ इदंश्रस्वीयसुरवंछावरुपत्वमितिकुरुकमाजलिप्रकाशेभगवतोपेक्षव्याख्यानावसरेवर्धमानोपाध्यायैरभिहितं॥ परमेति॥ परमत्वमुत्कर्षःसचासांतरावधिकःसर्वविषयकनिरुज्ञानादिमत्तमेश्वरस्य॥ एवंचार्थतःपरमसुखमित्यत्रपरमसुखाभिव्याहारेणोत्कर्षपरलाभरतिर्नवेव्यर्थं॥ वस्तुतस्तुसामपरज्ञानावच्छिन्नपरंनतुस्वरवसमवायिकारणतावच्छेदकीभूतद्रव्यत्वव्याप्यजातिविशेषावच्छिन्नसुरवादिसमवायिकारणतारहितस्येश्वरस्यतादृशजातिमत्तेमानाभावात्॥ सुरवत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकात्यंताभावेनेहुतायाअनभ्युपगमेपिधर्मादिविरहेणानात्मनिसुरवाद्यापादनासंभवेननादृशजातिमत्वेकुंठत्वाच्च॥ एवंचयथापरमसुंदरेत्यादौपदार्थतावच्छेदकसौंदर्यादिगतउत्कर्षःपरमपरेनप्रत्याय्यंत॥ तथात्राप्यात्मपदार्थतावच्छेदकज्ञाननिष्ठःसर्वविषयकत्वादिरूपउत्कर्षस्तत्परेनबोध्यतइति॥ एवंचनगवत्यत्कर्षप्रतिपादकत्वेनस्तुतिरूपतयाऽयमग्रिमोमंगलरूपोनिध्येयं॥ नन्वेकानंतरमपराभिधानेसंगतिसत्वमपेक्षितंनतुतत्रदृष्टंतथाचत्रयस्त्रोपजीवकत्वादित्यादिनाकार्यत्वरूपसंगतिप्रदर्शनमफलं॥ नचप्रत्यक्षानंतरमनुमानंनिरूप्यतइत्यभिधानेनास्यमेवतत्किंनिरूपितमित्याकांक्षोदयाभिरूपणेपोर्वापर्यनियामकस्यप्रत्यक्षानुमानयोरुपजीव्योपजीवकभावस्यत्र

दर्शनमावश्यकमितिवाच्यं॥ निरूप्ययोरुपजीव्योपजीवकभावस्यनिरूपणक्रमनियामकतायास्चयंरूपणीयतांस्वमतेक्रमनियामकांशेयातदभिधानासंगतेरितिआशंकापरिजिहीर्षुःसंगतिप्रदर्शनस्यप्रत्यक्षानुमानग्रंथैकवाक्यतापत्तिप्रयोजनकत्वंनिरूपणप्रतिज्ञायाःनिष्फलत्वंराकानिराचिकीर्षयातस्याःशिष्यावधानफलकत्वंचस्वीयति॥ स्वापरेति॥ एकवाक्यत्वसाकांक्षत्वेनिएकार्थप्रतितिपरत्वं॥ तथाचजैमिनिसूत्रं॥ अर्थैक्यादेकंवाक्यंसाकांक्षंचेद्विभागेस्यादिति॥ ॥ एकार्थप्रतिपादकयोर्घटोस्तिकलशोस्तिरित्यादिनाक्ष्ययोरेकवाक्यतावारणायसाकांक्षत्वंनिवेदयति॥ तदुथाप्याकांक्षानिवर्तकत्वंतन्निवर्तनीयाकांक्षोत्थापकत्वान्यतररूपमेवतत्साकांक्षत्वं॥ प्रकृतेचप्रस्तुतग्रंथोत्थाप्यायाःकिमस्योपजीवकमित्याकारिकाकारिकायाउपजीवकज्ञानविषयीरयाःआकांक्षायाविषयसिद्धिरूपारिनेननिवर्तकत्वमनुग्रंथस्येतिनिरुक्ततत्साकांक्षतानिर्वाहः॥ यावद्घटवदित्युक्तेकोघटस्यकांक्षायाप्रयुक्तस्यकंबुग्रीवादिनानित्युत्तरस्यतदेकवाक्यतावारणायार्थैक्यनिवेदः॥ प्रकृतेचप्रस्तुतपरिछेदानुमानपरिछेद्योर्मिलितविशिष्टेकार्यविषयकशाब्दबोधजनकत्वेपिचत्वारिंशतोणादीयग्रामाण्यशंकानास्कंदितनिश्चयप्रति

परिछेदस्तुष्टयस्यैवकथंचनोपयोगित्व यतादृशप्रतिपत्तिप्रयोजकाभिप्रायविषयत्वरूपमर्थैक्यनिरा संगा-
बाधमेव॥एतादृशैकवाक्यतायांफलसाकांक्षत्वज्ञानंसंगतिज्ञानाङ्गंवक्ति॥ यद्यर्थसंगतार्थकंभवति
३ तत्तत्साकांक्षमितिव्याप्तेः॥संगतिज्ञानस्यसाकांक्षत्वानुपपत्तिःसामग्रीघटकत्वात्॥ प्रत्यक्षोपजीवकतिय
नाभिधायकत्वादितिपंचम्यनाभिधानंउपजीवकत्वस्यसंगतित्वलाभाय॥ प्रयोजकजिज्ञासा
पर५ जनकज्ञानविषयत्वरूपपरंपराप्रयोजकत्वस्यहेतुपंचम्यर्थत्वयाप्रत्यक्षानुमानाभिधानप्रयोजकजिज्ञा- नंतरा ५
जनकज्ञानविषयत्वरूपानुमानसंगतित्वलाभात्॥ वस्तुतोदर्शितपंचम्यर्थस्यजिज्ञासाधर्म तत्त्वात्साकां
क्षतालाभायेवपंचम्यनाभिधानं॥अतएवसंगतित्वेनसंगतेरेकवाक्यतायाव्यंजकत्वरूपान्त
र्यांतररूपेणापितव्याप्यतायाआवश्यकत्वात्॥ संगतिज्ञानंविनाप्येकवाक्यताप्रतिपत्तिसंभवात्संग
तित्वलाभायपंचम्यनाभिधानमनर्थकमितिसूपिनिरस्तं॥ नचपंचम्यर्थान्वयबलात्प्रत्यक्षोपजीवकत्वज्ञा शिव
नजन्यजिज्ञासायाअनुमानाभिधानप्रयोजकतालाभेपिजिज्ञासायांप्रत्यक्षग्रंथोथाप्यत्वस्यानुना
क्र२ नग्रंथनिवर्तनीयत्वस्यवालाभाभिर्तसाकांक्षत्वलाभोनसंभवतेवेतिवाच्यं॥जिज्ञासायाप्रत्यक्षोपजी ३
वकज्ञानजन्यत्वलाभेतादृशज्ञानप्रयोजकीभूतप्रत्यक्षग्रंथप्रयोज्यत्वस्यानुमानाभिधानप्रयोजकत्वलाभे

अनुमानप्रतिपादकग्रंथनिवर्तनीयत्वस्यचार्थतोलाभात्॥अनुमानग्रंथेप्रत्यक्षग्रंथैकवाक्यताप्रतिपत्तिश्चउभ
योरेकयथातगंत्वज्ञानसंपादनेनसमकक्षंचिंतामणिग्रंथ ज्ञानाधीनमत्यक्षादिचतुष्टयधर्मिकप्रमाणांतर
भेदपरिछेदरूपफलविशेष जाननोऽधीतप्रत्यक्षपरिछेदस्यशिष्यस्यतादृशफलो पयोग्यनुमा
नपरिछेदाध्ययनमर्थ तावुपयुज्यते॥ केचित्तुएकवाक्यत्वंनिश्रेयसरूपैकफलप्रयोजकत्व॥तत्प्रति
पत्तिश्चानुमानग्रंथ धर्मिकमुक्तिरूपदृष्टसाधनतात्मानरूपिशिष्यमुद्दिश्यनोपयुज्यत जायतेचसासंगति
मदर्थप्रतिपादकत्वरूपहेतुमत्ताज्ञानजनकासंगतिप्रदर्शनादितिव्याकुर्वंति॥तदसत्॥उक्तहेतो
स्तादृशैकवाक्यता अन्यनिःश्रेयसानुपयोगिशास्त्रसाधारणतयाव्यभिचारित्वात्॥निश्रे
यसंपरित्यज्यफलत्वरूपेणफलस्यप्रवेशोफलस्योक्तेच्छाप्रयोजकरूपविशेषज्ञानान्नेशावश्यक
ना नुपयोगितापत्तेः॥एकफलकत्वस्यैकवाक्यपदार्थत्वाविरहाच्च॥शिष्याणामिति॥अवधानअनुमाननि
वि४ रूपणात्मकस्यतत्रव्याप्तिविशिष्टेत्यादिग्रंथस्यतादृशशिष्यमुद्दिश्य॥अनुमानिरूपणत्वेनसा ?
मान्यतस्तादृशहेतुप्रमाणतत्वप्रतिपादकतानविषयत्वावगताविपिशिष्यस्य श्रवणबुभुत्सितप्रमाणत्वप्र
तिपादकत्वाग्रहाच्छिशिष्यतश्रवणसंभवेअनुमानमिदानींनिरूप्यतइति तात्पर्यनदभिधानेचवि
शिष्यप्रवृत्तिनिरूपणेअनुमानविषयत्व श्रवणबुभुत्सितप्रमाणत्वप्रतिपादकतामग्रहतश्च श्रवण

दी॰ दी॰ ग॰ विशिष्यगत्यतरतादृशशुश्रूषारूपावधानंनिर्वहतीतिनत्फलकत्वंप्रतिज्ञायाः नादृशावधानंचविशिष्यत संगत्यनुप्रि
छ वणेशिष्यप्रवृत्तावुपयुज्यते॥विरोधिन्याःचाक्षुषादिसामग्याविघटनेनशब्दश्रवणएववा॥नचसंग
तिप्रदर्शनानुमाननिरूपण प्रतिज्ञयोःप्रत्येकमुक्तप्रयोजनत्वान्वयेचकारासंगतिरितिवाच्यं॥प्र
त्यक्षोपजी कत्वादित्यादिसमुदितवाक्यस्यैवप्रतिज्ञानीतत्तिज्ञापदेनविवक्षितत्वा दन्यथाप्र प्रतिष
तिज्ञयक्रियादीक्रियाविशेषणान्वयायोगादेकपदार्थएवतदुभयान्वयेनतत्संगतेः॥एकेदंशास्यए
कवाक्यताप्रतिपत्यादिफलकत्वेनापिसमुदायेतत्फलकत्वाबाधात्॥संगतिभिन्नांशे प्रतिपा
दनद्वारानेकवाक्यताप्रतिपादकत्वंउक्तप्रतिज्ञावाक्यस्य॥किंतु संगसंशप्रतिपादन
द्वारेतिनसंगतिप्रतिदर्शनरूपतात्प्रतिपत्तयेसंगतिंप्रदर्श्ययभिधित्सितं॥धातुसंबंधेप्रत्य
यारब्धेसमभिव्याहृतक्रियासमानकालीनतायाअनुशिष्टत्वात्प्रसया त्तसंगतिप्रदर्शने हिव
प्रतिज्ञयोरेककालीनत्वलाभेनार्थतस्तदभेदप्र तीतिः॥प्रतिजानीतइति॥अव्यवहितोत्तरकालक ६
र्तव्यतयाबोधयतीत्यर्थः॥लटप्रत्ययस्यात्रवर्त मानसामीप्यार्थकत्वादितिभावः॥प्रत्यक्षोपजी
वकत्वादिनिपंचम्याज्ञापकत्वरूपहेतुत्वपरताभिमा नेननिरूपणक्रमनियामकाकांक्षयाउपजीव्यो

पजीव्यकभावप्रदर्शनप्रतिसंप्रतिपत्तिकारणीयंति॥तत्रतत्रेवप्रथमतोनुवर्तमानःफलीभूतप्रत्यक्षानुमितिप्रमयोःप्रत्यक्षानुमा
नप्रमाणयोश्चकार्यकारणभावस्यप्रमातत्करणक्रमनियामकतामाह॥अत्रेति॥प्रत्यक्षानुमानयथपौर्वापर्यइत्यर्थः॥
नियामकइतिशेषः॥नियामकत्वमेववासत्यर्थः॥फलतः॥फलयोः॥प्रत्यक्षानुमितिप्रमयोरितियावत्॥स्वरूप
तःस्वरूपयोः॥प्रत्यक्ष प्रमाणानुमानप्रमाणयोरितियावत्॥उत्पत्तेयोः॥प्रत्यक्षानुमानयोरित्यर्थः॥फलतः॥
फलघटितपरंपरासंबंधेन॥स्वरूपतः॥साक्षात्संबंधेन॥वन तरनिरासः॥नथाचउभयथैवसंनिरूपण
क्रमनियामकइतिकेचित्॥अत्रेति॥इदंपरंप्रत्यक्षोपजीवकत्वादित्यादिग्रंथपरं॥सत्यर्थः प्रतिपाद्यत्व॥
तथाचफलयोःप्रमाणयोश्चोपजीव्योपजीवकभावःक्रमनियामकतयाएतत्कथ्यतइतिघटस्यर्थः॥उपजीव्यत्व
स्यदाढर्तनःसाक्षात्लाभेपिउपजीवकतानिरूपकत्वेनार्थतस्त लाभा भविरोधस्यपरं॥ननुप्रत्यक्षो
नुमित्योरुपजीव्योपजीवकभावस्यनभिरूपणीयोवापर्यंनियामकतानदेवसंभवति॥यद्युपजीवकत्वमा
नंतर्याभिधानव्याप्यंभवत्यापिश्चयत्प्रत्यक्षोपजीवकंभवतितत्प्रत्यक्षनिरूपणाव्यवहितो त्तरनिरूप
णविषयइतिविशेषतोयद्यदुपजीव्यंभवतितत्तन्निरूपणाव्यवहितोत्तरनिरूपणविषयइतिसांख्यतोवाच्या
त्या॥उभयत्रप्रत्यक्षानंतरमनिरूपितेनदुपजीवकेपरार्थानुमेव्यभिचारः॥ तदव्यवहितनिरूपणा

षयत्वेसतिरतिविशेषणंहेतौनिवेश्यनादृश्याभिचारवारणेपिप्रथमेदृष्टांताभावः॥व्यतिरेकिदृष्टांतः सं॰
सुलभइतिचन्नदानुमानत्वमेवप्रत्यक्षनिरूपणानंतरनिरूपणनियामकंकिंभोव्यते॥अप्रयोजकत्वशं
कापुनस्तुस्येवेतिद्वितीयएवपक्षआदरणीयस्तथापिअनुमितिउपजीव्यतरनुव्यवसायनदस्मकोपनया
दिजन्योपनीतप्रत्यक्षारत्तभिरूपणाव्यवहितोत्तरमनिरूपणेनव्यभिचारोदुर्वारइतिशंकांनिराचिकीर्षुःप्र
त्यक्षप्रमानिष्ठानुमितिकपजीवकतायामानंतर्याभिधानव्याप्यतावछे
दकविशेषमाह॥प्रत्यक्षफलस्येति॥तथासाक्षात्परंपरयावाऽनुमितिकपजीवीका॥यादृशानुमितिकारणजा
नमनुमित्यादिरूपमेवतत्प्रत्यक्षोपजीवकतासंभवात्परंपरयावेति॥तथाचोपजीवकत्वमनुमितेर्जन्यादि
व्याहत्तकार्यत्वरूपमाचक्षिते॥अपितुतत्साधारणप्रयोज्यत्वरूपमितिनदोषः॥अयंनिरूपणविषयतावछेदक
प्रमाविभाजकधर्मावछिन्नत्वरूपोपजीवकतानिष्ठउत्कर्षःपुरस्कृतः॥आनंतर्याभिधानप्रयोजक तावछेदक शिव
तयाऽदृष्टस्यर्थः॥वर्थेनचकारणविभाजकावांतरधर्मावछिन्नत्वस्यपुरस्कृतत्वंव्यवछिद्यते॥
तथाप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नोनुमितौपजीवकत्वमस्तीतिसाध्यात्रिरूपितेतिभावः॥प्रत्यक्षेपिनिरूपितावछेदक ५
फलविभाजकधर्मावछेदेनादृष्टद्वारानुमितिप्रयोजकत्वमस्तिरतिशंकते॥यद्यपीति॥अदृष्टजननं स्वजनका

दृष्टप्रयोजिकां॥समयःपदसंकेतःमत्कर्तव्यानास्वकृतिसाध्यतात्सरिछेदिकांन दूषयिणीं शब्दाधीनायांअ
दृष्टजनकयागादिगोचर प्रवृत्तौप्रवृत्तिपरपक्याधीनत्वायार्थबोधोपेक्षितः॥ननुचेदंपरंअत्रार्थेशक्तं॥
शक्तिभ्रमाजन्यरूक्षणाग्रहाजन्यनदूषयकरागदूबोध जनकत्वादित्यनुमानाधीनशक्तिग्रहोपेक्षि
तः॥अन्यत्रचेदंमत्कर्तव्यंमत्कृतिंविनानुपपद्यमानत्वेसतिमदिष्टसाधनत्वादित्यनुमानाधीन
कृतिसाध्यताधीरपेक्षितेति॥प्रेरणाद्वाराऽदृष्टप्रयोजिकानुमितिर्जन्यमात्रंप्रतिहेतुत्वादितिभावः॥
नन्वेवमपिप्रमाविभाजकप्रत्यक्षत्वाश्रयस्यभगवत्प्रत्यक्षस्यनित्यतयाऽनुमित्यपजीवकत्वान्निरूप नु ६
तावछेदकधर्मावछेदेनप्रत्यक्षेऽनुमित्यपजीवकत्वसंभवइत्यतआह॥ईश्वरेति॥नफलमिति॥
तथाचतत्साधारणप्रत्यक्षत्वंनफलविभाजकमतिप्रसंक्तवात्॥अपितुतव्यावर्तंजन्यप्रत्यक्षत्व
मेवनरेचचनिरूप्यतावछेदकम्॥तदवछेदेनचादृष्टद्वारानुमित्यपजीवकत्वमक्षतमेवेतिभावः॥
अदृष्टद्वारकंअदृष्टमात्रद्वारकं॥अदृष्ट द्वारकत्वंयावत्॥तेनदृष्टस्ययागादेरनुमितिद्वारत्वे

पिनक्षणिः अदृष्टद्वारकत्वंचक्षुजनकादृष्टजनकनिरूपितत्वंस्वेनानुमित्यभिमतंतथात्वंउपजी सं-
वकत्वमित्यानंतर्याभिधाननियामकतयास्वीकरणीयं॥तथाचयत्क्षुजनकादृष्ट
जनकयन्निरूपितप्रमितिविभाजकधर्म्यव हितनिरूपणविषयतावच्छेदकावच्छिन्नोपजीवकतावत्
तत्तन्निरूपणान्यवहितोत्तरनिरूपणविषयइत्येवंरूपानिरादरणीयानत्रचनव्यभिचाराबकाशइति
भावः॥ननुअदृष्टद्वारकोपजीवकतायाआनंतर्याभिधानंनियामकत्वमंगीकृतंत्रापिक्षुषमेवकिंपश्चा
न्नानिरूप्येत्यतआह॥इतरस्येति॥अदृष्टद्वारकोपजीवकस्येत्यर्थः॥अविनिगम्यत्वात्॥विनिगम
नायाअविषयत्वात्॥तथाचादृष्टद्वारात्प्रत्यक्षोपजीवकतायाअनुमितौसत्यां
नादृष्टद्वारकोपजीवकत्वस्यतुल्यतयानंतर्याभिधाननियामकत्वंनसंभवतीतिभावः॥प्र क्षेप
त्यक्षप्रमाणस्यचक्षुरादेरप्यदृष्टद्वारा समयादिपरिच्छेदकानुमानोपजीवकत्वात्स्वरूपनिष्ठोपजी
वकतायाःक्षणमानंतर्याभिधाननियामकत्वमित्याशंक्याहेत्वनुमाननिष्ठोपजीकतायांनिरोषंस्त्रंयो ६

सर्वमिति॥यत्प्रमाण्यप्रामाण्यग्रहार्थंप्रमाणांतरमपेक्षतेतदपिनतदुपजीवकमुच्यते॥प्रकृतेचतादृशोपजीवकत्व
मविवक्षितं निसेनापिइंद्रियेण प्रामाण्यग्रहार्थमनुमानमपेक्षणादिनिस्वोत्पत्तौनदपेक्षितत्वरूपमुपजीवकत्वमे वेतिस्फु
टीकर्तुं इंद्रियोपजीवकत्वमित्यनभिधायइंद्रियापेक्षोत्पत्तिकमित्य भि हितं॥एतावताऽनदेवपरीक्षाकृताशंको
त्तरभावेनयदभिहितंततः स्वाभिधानसोढ्वमार्हतिं॥एवंचनिरूपणीयतावच्छेदकानुमितिकरणत्वादिरू
रूपा५पप्रमाणविभाजकेवच्छेदेनोपजीवकत्वमेवानंतर्याभिधाननियामकंवाच्यंस्याशः॥ननुअनुमितिंप्रति
भगच लानस्योपादानप्रत्यक्षत्वेनव्याप्तिज्ञानत्वेनवाकारणत्वात्तदप्यनुमितिकरणंअथचमित्यतयानप्र
त्यक्षोपजीकमितिकथमनुमितिकरणत्वावच्छेदनप्रत्यक्षोपजीवकतेत्याशंक्यतस्यानुमित्यसाधारणकार
णत्वाभावंव्यवस्थापयति॥अनुमितिमिति॥भावयतोपि॥उपादानप्रत्यविधयाजनयतोपि॥नकर
णेति॥अनुमितित्वावच्छिन्ननिरूपितकरणतानिर्वाहकतत्समवायिसमवेतत्वरूपप्रत्यासत्तिविर
हेणेत्यर्थः॥अतत्वात्॥अनुमितित्वावच्छिन्नाकरणत्वात्॥अयमभिप्रायः प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दा
प्रमाणानीयत्रअस्मच्छरीरादित्यादौतत्तंप्रमित्यसाधारणकारणत्वमेवप्रमाणपदेनविवक्षितंनतत्रप्रमि
तिविभाजकधर्मावच्छिन्नकरणत्वं॥एवंचानुमा नपदेनानुमितित्वावच्छिन्नकरणत्वमेवविवक्षितं॥७॥

तदवच्छेदकं ॥ ईश्वरज्ञानंवेत्तनथा ॥ तथाहिफलायोगव्यवच्छिन्नव्यापारवत्कारणत्वंकरणत्वं ॥ नतुकार संग-
णत्वमात्रं ॥ तथासन्निधिरानुपधायककुठारादिव्यक्तेरपिनस्कारणनाप्रसंगेनतत्कुठारेणछिनत्ति-
त्यादिप्रयोगापत्तेः ॥ नदर्थश्चस्वनिरूपितकार्यतावच्छेदकसंबंधेनकार्याधिकरणेतत्कार्योपधायक-
व्यापाराव्यवहितप्रा क्षणावच्छेदकसंबंधेनवर्त्तनेय नरूपितविशिष्टकारणत्वंसं
कारणत्ना ईश्वरज्ञानस्योपादानप्रत्यक्षविधयाकारतावच्छेदकविषयतासंबंधेन तस्यानुमिति
समवायिनिवृत्तावपि तस्याः जन्यत्वावच्छिन्ननिरूपिनायाअनुमितित्वावाक्छिन्ना निरूपितत्वात् ॥
अनुमितित्वावच्छिन्ननिरूपिनायाव्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नकारणतानस्वावच्छेदकसमवायसंबंधेनस्यानुमिति
समवायिन्यस्मदाद्यात्मन्यवृत्तेर्नानुमितित्वावच्छिन्नकरणत्वमितितथाचनादृशकरणनावच्छेदनप्रत्यक्षप्र
ज्ञान त्यक्षप्रमाणोपजीवकत्वमुक्ततमेवेति ॥ एवंजन्यत्वावच्छिन्नकरणमनःप्रभृतेः प्रत्यक्षानुपजीवकत्वेपिनक्षतिः ॥
उक्तरीत्यानस्याप्यनुमितित्वावच्छिन्नाकरणत्वात् ॥ केचित्तु प्रमाणनावच्छेदकरूपावच्छिन्नोपजीवकत्वस्या शिव
नंतर्याभिधानप्रयोजकत्वाभिनेनईश्वरज्ञानस्य कार्याधिकरणाश्रयासम स्यापिअनुमितिकरणनाव
छेदकव्याप्तिज्ञानत्ववत्त्वयानिरुक्तोपजीवकत्वस्यानंतराभिधानानियामकत्वानुपपत्तिरितिपूर्वपक्षयित्वा
नियस्यस्वरूपयोग्यस्यफलावश्यंभावशक्तिनियमानुरोधाज्जन्यज्ञानत्वमेवानुमितिजनकतावच्छेदकंअत

त्वादित्यस्यकारणनावच्छेदकरूपत्वाभावादित्यर्थः ॥ प्रसासन्निधिरितफलोपधायकतायानिसत्वविशिष्ट
नादृशरूपव्यापकतयानदभावस्यनादृशरूपाभावेहेतुतेनिसमादधति ॥ नदसत् ॥ उक्तरीत्यैवसामंजस्या
त् ॥ सर्वंपुनरिति ॥ नथाप्रत्यक्षत्वावच्छि न्नकारणत्वावच्छेदेननानुमानोपजीवकत्वमिति नानुमानानंतरप्र
त्यक्षनिरूपणापत्तिरितिभावः ॥ नानुमानोपजीवकमितिपरित्यज्य नानुमा धीनजन्मस्यभिधानेबीजंपूर्वोपद
र्शितमेव ॥ अनुमितिस्वरूपयोग्यतामात्रस्यैवतत्करणत्वमभ्युपेत्यादृष्टद्वारकोपजीवकत्वस्यानंतर्याभिधान
नियामकतामंगीकरोति ॥ दृष्टद्वारेति ॥ नथाचपरमेश्वरज्ञानस्यानुमितिकरणत्वेपिनक्षतिः ॥ निरूप्य ताव
छेदकसामानाधिकरण्येना दृष्टद्वारकोपजीवकताऽवानंतर्याभिधानियामकत्वोपगमान् यावदनुमितिकरणे
ष्वप्रसक्तोपजीवकतानिरहेपिक्षतिविरहात् ॥ ॥ नचोत्पत्तिमदपीति ॥ यद्यपिचक्षुर्घर्षणप्रध्वंसोपपिक
मनुमानंचंडचक्षुष्यदृष्टमद्वारीकृत्येवमहाचक्षुर्नीशकनदवयवविभागानुकूलावयवक्रियाजनकघर्षणसंपा
दनेनप्रयोजकंभवति ॥ नथापिइदानीजन्यत्वरूपस्योपजीवकत्वस्येवादरणीयतयाचंडचक्षुश्चानुमाननिष्ठ
अन्यथासिद्धिनिरूपकत्वेननजन्यताविरहाभानिप्रसंगः ॥ एवंचादृष्टद्वारकप्रवर्तकानुमानस्यायथासि
द्धतपाचक्षुराधहेतुत्वेपिपरमेश्वरीयव्याप्तिज्ञानरूपानुमाननिरूपितचक्षु रादिनिष्ठजन्यताधारणापेव
स्वजनकादृष्टजनकनिरूपितत्वात्मक मदृष्टद्वारकत्वंउपजीवकताविशेषणमुपात्तमिष्टेयं ॥ अ थवा

पुरस्कृतश्चामियागंथएवंव्याख्येयः॥ अथनिरूप्यतावच्छेदकावच्छिन्नरूपउत्कर्षः॥ पुरस्कृतःफलस्यस्वरूप संग-
स्यचानंतर्याभिधानप्रयोजकतयाऽदृतः॥ एवंचप्रमितिविभाजकधर्मावच्छिन्नस्यचिह्नव्यानिवेशात्॥ दृष्टांतसौलभ्य
मपिबोध्यं॥ निरूप्यतावच्छेदकंचसर्वत्रविभाजकरूपमेवयेनरूपेणविभागस्तत्तद्रूपावच्छिन्नस्यैवरूपाणादेः कांक्षितत्वात्॥ रा०
यद्यपीत्यादिकंपदंवक्ष्यते॥ ननुफलस्यानुमितेर्निरूप्यतावच्छेदकानुमितित्वावच्छेदेनप्रत्यक्षफलोपजीवकत्वेपिस्व
रूपेऽनुमितिकरणेतादृशप्रत्यक्षप्रमाणोपजीवकत्वमप्रसिद्धं ईश्वरज्ञानस्यापिव्याप्तिज्ञानत्वेनानुमिति
करणत्वात्तस्यचनित्यतयाऽनुपजीवकत्वात्॥ अतःप्रमाणस्यानंतराभिधानेप्रमाणविभाजकधर्मसमा
नाधिकरणमुपजीवकत्वमेवनियामकंवाच्यं॥ तच्चनसंभवतिचक्षुरादेरेवापरानादिगोचरप्रत्यक्षोपपादिका
नुमानोपजीवकतायाअदृष्टद्वारकत्वविशेषणेनव्यावर्त्तावपिखंडेचक्षुरादिनिष्ठायाश्चक्षुर्घ
र्षणादिप्रवृत्त्योपपादिकानुमाननिरूपितमाहाचक्षुर्नाशादिद्वारकोपजीवकतायाअदृष्टद्वारकत
यानिरुक्तोपजीवकतायाऽनंतराभिधानाव्यभिचारित्वादित्याशंकामनुमितिंप्रतिईश्वरज्ञानस्य शिव
करणत्वनिराकरणेनानुमितिकरणत्वावच्छिन्नेप्रत्यक्षप्रमाणोपजीवकतां व्यवस्थापयन्निराकु
रुते॥ सर्वमित्यादिना॥ ओअनुमित्यादेःपूर्वोपदर्शितएवार्थः॥ तथाचनिरूप्यतावच्छेदकरूपावच्छि ८
न्नोपजीवकत्वमेवसर्वत्रानंतराभिधानप्रयोजकमितितात्पर्यं॥ तादृशोपजीवकत्वस्यप्रत्यक्षासत्व

दर्शयन्नाशंकितव्यभिचारविरहंस्फोटयति॥ सर्वंपुनरिंद्रियमिति॥ मनःश्रवणयोरजन्यत्वादिति॥ तथाचप्रत्यक्षा
प्रमितिकरणतावच्छेदनाविशेषितमुपजीवकत्वमेवनास्तितुतरामेवादृष्टद्वारविशेषितंतत्तादृशस्यजन्ये पीप्रिये
कचिदेवसत्त्वादितिभावः॥ यद्विपरमेश्वरज्ञानस्यापिस्वरूपयोग्यतामात्रेणकरणत्वमुपेयतेतदास्वरूपेऽव
च्छेदकावच्छेदेनोपजीवकत्वमसिद्धमितिसामानाधिकरण्येनैवोपजीवकत्वमनंतराभिधानविषयकत्वनि
यामकंवाच्यं॥ तच्चानुमाननिरूपितमदृष्टद्वाराप्रत्यक्षेचक्षुर्न्नमितिव्यभिचारइत्यतआह॥ अदृष्टद्वारेति॥ स्व
रूपनिष्ठमदृष्टद्वारकंप्रयोज्यव्यावृत्तंकार्यत्वरूपंउपजीवकत्वमेवादरणीयमित्यर्थः॥ चक्षुर्घर्षणादिप्रवृ
त्त्योपपादकानुमानस्यवाऽन्यथासिद्ध्यायाचक्षुरादिष्वनन्यकार्यत्वमितिभावः॥ एतावताऽपजीवकत्वस्यानंतर्यो
भिधाननियामकतापक्षंकिंचित्परिष्कृत्यतेत्यनुमोदयितासामान्यनियमेव्यभिचारमाशंकतेअथेति॥
उपजीवकमुपजीव्यनिरूपणानंतरनिरूपणविषयएवेतिनियमोनेत्यर्थः॥ कार्यंनिरूप्यापीति॥ कारणनि
रूपणात् प्रागेवकार्यनिरूपणादित्यर्थः॥ यथाअत्रैवग्रंथेऽनुमानात्प्रागेवानुमितिर्निरूपितेतिभावः॥
व्यभिचारस्यानन्तस्तदुपजीवकताभेदात्मकविशेषांतरप्रक्षेपेणवारणसंभवेपिअप्रयोजकत्वदुर्वारमेव
अनुमात्सर्वमेवानुमितेरिवबाधकाभावेनप्रत्यक्षात्प्रागेवानुमाननिरूपणसंभवात्तावतापिनिरूपणीय

योस्तयोरूपजीव्योपजीवकभावो व्याघातादिति हृदयं॥ज्ञापकत्वरूपहेतुतायाः प्रसक्तोपजीवकत्वादिति पंचम्यर्थतोपग
मपरादिति नियमाभावे विरुध्यते॥स्वज्ञानजनकजिज्ञासाद्वाराप्रयोजकत्वरूपहेतुत्वंच नियमाभावेप्य
विरुद्धमेवेत्याशयेन समाधत्ते किंचातरतीति॥अतोदृशीति नियमाभावात्किमनिष्ठंनकिंचिदपीत्यर्थः॥न
चैवमुपजीवकत्वस्य संगतित्वानुपपत्तिः॥सामान्यतोऽनंतराभिधानव्याप्यस्यैव संगतित्वादित्यतआह॥
नहीति॥संगतित्वं अनंतराभिधाननिरूपितादृशीतिप्रकारसामान्यव्याप्तिनिर्वाह्यत्वेनेत्यर्थः॥अत्रएतदे
वकुतस्त्याकांक्षायां यदुपजीव्यंभवतितन्नाभिरूपणानंतरनिरूपणविषयतेति व्याप्तिविरहेपिउपजीव्यताया
संगतित्वमभिधास्यमानस्तस्याः संगतित्वाभावस्वीकारनिराकरणाय तत्साधारणं संगतिलक्षणमाह॥
आनंतर्यति॥किंहेतोरानंतर्यमेवानंतर्यंतानुवर्ण्यादित्वात्स्वार्थेष्यञ्प्रत्ययाभिरूपणाव्यवहितोत्तरनिरूपणप्रयो
जिकायाजिज्ञासायातज्जनकज्ञानविषयीभूतायोधर्मः सतभिरूपितसंगतिरित्यर्थः॥उपजीवकत्वादेव
तल्लक्षणसंगमनप्रकारोग्रंथकृतायेदर्शयिष्यते॥यथास्यकिमुपजीवकमित्यादिजिज्ञासांप्रतिउपजीवकत्व
ज्ञानंहेतुस्तथाघटादिजिज्ञासायांघटत्वादिधीस्तथेति तद्विषयघटत्वादेःप्रत्यक्षादिसंगतित्वचारणा
यप्रयोजकांतं॥अथयत्रप्रत्यक्षादिनिरूपितेसामग्रीवशात्कोघटइतिकस्यचिज्जिज्ञासायांकेनचिद्यो
गिनिरूपितस्तादृशनिरूपणप्रयोजकस्तथाविधजिज्ञासामादाय घटत्वादिरपिप्रत्यक्षादिसंगतित्व

प्रसंगः प्रयोजकांतमुपादायनदाक्यतेवारयितुं॥यदिचैवंसतितत्रघटत्वादेःसंगतित्वमिष्टमेवप्रसंगमध्येनस्यो
तस्यातर्भावनीयतयाचनसंगतेःपाठात्व्याघातः॥अन्यथातत्रसंगंतराभावेनतादृशनिरूपणस्यासं
बद्धप्रकल्पितत्वापत्तेः॥नन्वनाकांक्षितापिधानंतथेक्यतेतदप्रयोजकांतमनर्थकमिचेन्न॥यन्निरूप
णानंतरंकस्यचिदपिकस्यचित्धर्मस्यावांतरधर्मप्रकारकज्ञानेच्छानजायतेतेनतदंतस्यसंग तित्वचारणायै
वप्रयोजकांतोपादानात्॥नचकालस्यानवधित्वात्तुसांचासंख्यत्वात्तादृशधर्मएवदुर्लभ इतिवाच्यं॥
तादृशधर्मसंभावनयाऽतिव्याप्तिसंदेहेनतद्वारकविशेषणदानोचित्यात्॥वस्तुतस्तुजिज्ञासुमेकंपुरुषं
प्रतिसंगतमपिअतादृशमन्यंप्रतिसंगतमिति यंप्रतिपादयितुमानंतर्याभिधानंतादृशाभिधानप्रयोज
कतत्पुरुषीयजिज्ञासाजनकज्ञानविषयोर्थस्तंप्रतिसंगतिरितिपुरुषविशेषनियंत्रितमेवसंगतित्वंनिर्वाच्यं॥
तथाचयन्निरूपणानंतरंतयधर्मावच्छिन्नस्यविशेषजिज्ञासायस्यपुंसोनजातापित्वन्याभिधानानंतरमेवतत्प
र्यवस्यंतंप्रतितत्संगतित्वं वारणायतदुपादानमावश्यकं॥आनंतर्याभिधानप्रयोजकज्ञानविषयत्वंनिवेशने
पटादिकंनिरूप्यप्रतिपाद्यस्यजिज्ञासांतरेणेवयत्रासंबद्धघटाभिधानंकुतश्चिन्नास्यघटज्ञानंभवति
त्याकारकेछाजनकीस्तत्र कुघटादिज्ञानविषयपर्यवसानप्रसंगः तादृशज्ञानस्यापिघटादि
बुधियादारापराभिधानानंतरंघटाद्यभिधानप्रयोजकत्वात्॥अतःप्रयोजकजिज्ञासाजनकेति

परकीयज्ञानगोचरेच्छाचनजिज्ञासाशस्तुमिच्छाजिज्ञासेतिव्युत्पत्त्यास्वीयज्ञानगोचरेच्छायाएवतथात्वात्जि सं॰
ज्ञासा याआनंतर्यामिधानप्रयोजकंचराद्धप्रयोगाख्यकाभिधानानुकूलव्यापारोधर्मिपानुकूलयत्प्रतिपाद्यता
नस्यासिधत्वज्ञानंतत्प्रतिपादकीभूतस्यासिधत्वव्याप्येच्छाविषयत्वप्रतिपादकस्यकिंप्रत्यक्षोपजीवकमित्यादिप्रत्यक्ष
वाक्यस्यव्यवर्तनंव्यज्ञानविधया निर्वाहकयाजिज्ञाप्रत्यक्षंविषयविधयातदानुकूल्येन ॥ नचजिज्ञा जनकत्वेपा
दाने पिउक्तस्थलेथंकचिदूक्तूर्धरादिज्ञानानुकूलघटादिजिज्ञासाजनकज्ञानविषयइत्यतिप्रसंगोदुवार
एवेतिवाच्यं॥ प्रतिपाद्यपुरुषीयजिज्ञासायाएवलक्षणघटकत्वात्॥ अथैवमपिअनुमानाद्यनंतरोपमा
नादिरूपेयथोपमानजिज्ञासायाःप्रयोजकत्वंतथानाद्दशजिज्ञासानुकूलानुमानादिज्ञानसंपादनेना
नुमानादिजिज्ञासायाअपिइतितज्जनकज्ञानविषयानुमानादिनिष्ठ प्रत्यक्षोपजीवकत्वादेरप्यनुमा
नादिनिरूपितसंगतित्वापत्तिरितिचेन्न॥ जिज्ञासामद्वारीकृत्यप्रयोजकत्वस्यैवविवक्षणीयत्वात्॥ प्रति
पाद्यपुरुषविषयिणीवक्तुरिच्छाचनजिज्ञासाऽनन्तस्याःप्रतिपाद्यजिज्ञासाद्वारत्वेपिनक्षतिः॥ यद्भिधानान्न रा॰
न्तराभिधानप्रयोजकजिज्ञासायांनाद्यभिधानप्रयोज्यत्वंनिवेश्यं॥ अन्यथाघटपटादिनिरूपणानन्तरंघटस्य ३०
बंधनदंडादिस्मरणेकोदंड्यस्याजिज्ञास्यादंडादिनिरूपणतत्रनाद्यजिज्ञाजनकज्ञानविषयस्यपटनिरूपितसंगति
त्वप्रसंगात्॥ जिज्ञासाजनकसुखदुःखादिरूपफलेच्छाविषयेऽतिव्याप्तिवारणायज्ञानपदं॥ अथैवमपिज्ञाननिष्ठ

ज्ञान॰ ३ नं॰

ष्टसाधनत्वस्यापिजिज्ञासाजनकज्ञानविषयत्वान्नातिव्याप्तिः॥ नचतस्यकारणतारूपसंगतिरेवनरू ष्यतेवेतिवाच्यं॥ निरूप्यनिष्ठका
रणत्वादीनामेवसंगतित्वात्॥ अनुमानंनिष्ठेष्टसाधनतायाःप्रत्यक्षानुमानादिसंगतित्वविरहात्॥ नचजिज्ञासाप्रतिअसाधारणकार
णत्वमेवविवक्षणीयं॥ इष्टसाधनता ज्ञानरूपायेच्छासामान्यंप्रत्येवजनकं स्यात्तेनस्यजिज्ञासायामसाधारण्यंतिनतज्जनकतामादाय
इष्टसाधनेच्छेतिव्याप्ति रितिवाच्यं॥ जिज्ञासायामसाधारणकारणत्वंहिजिज्ञात्वघटितधर्मावच्छिन्ननिरूपितकारणत्वंतच्चज्ञानगोचरे
ष्टसाधनताज्ञान स्याप्यस्तमेवज्ञानगोचरेच्छात्वेनतज्जन्यतावच्छेदकत्वात्॥ एकोपायोधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानात्अन्यो
पाय विषयकेच्छानुदयात् उपायविशेषयविषयकत्वमंतर्भाव्यैवइष्टसाधनताधियउपायेच्छात्वेनकल्पनात्॥ यदिचस
मानविशेष्यतासत्त्वेवेच्छाप्रतिइष्टसाधनताज्ञानस्यहेतुताकल्पनेनोक्तातिप्रसंगवारणसंभवादिहविशेष्यतानादिरूपोपाय
विषयकत्वं इष्टसाधनताधीजन्यतावच्छेदकोयोननिवेश्यते॥ तथाचजिज्ञासात्वघटितोधर्मोनेष्टसाधनताज्ञानजनकः फल
सामानविषयकान्वयित्वस्यजनकतावि शेषणत्वाद्इष्टसाधनताज्ञानजनकतावच्छेदकरूपेणसंभवएवइष्टसाध
नताज्ञानात्मकस्यापजीवकत्वादिप्रकारकज्ञानस्यापजीवकजिज्ञासाजनकतायाप्रमाणाभावेननिरुक्तजनकतायाए
वाप्रसिद्धेः॥ नचसामान्यधर्मज्ञानस्यविशेषजिज्ञासांप्रतिकारणत्वानन्तरमन्वयव्यतिरेकसिद्धमशक्यापत्त्यभेदेघटत्वादिज्ञा व॰
नंविनाकोघटत्वादिप्रभृतीभूतायाअवांतरधर्मप्रकारकघटादिज्ञानेच्छायाअनुसा दस्यानुभवसिद्धत्वादितिवाच्यं॥
विशेषधर्मप्रकारकघटज्ञानंभवत्विसाकारकतादृशजिज्ञासाजनकतादृशज्ञानत्वावच्छिन्नधर्मिकेष्टसाधनताज्ञानस्य
घटत्वरूपसामान्यधर्मप्रकारतानियमात्सामान्यधर्मप्रकारकज्ञानाभावस्थलेतादृशेष्टसाधनताज्ञानाभावनियमा

ज्ञानत्वयष्टसाधनताज्ञानत्वयोर्मध्येयत्किंचित्प्रकारकज्ञानत्वावच्छिन्नधर्मावच्छिन्नजनकतायाअप्रसिद्धिबाधा॰

तनएवनथाविधेछानुसारोपपत्तेरुक्तयुक्त्यासामान्यधर्मप्रकारकज्ञानस्यकारणत्वंसिध्येदितिचेन्न॥ जनकज्ञानवि
विषयत्वेसतिनेनजनकीभूतेष्टसाधनताज्ञानीयज्ञाननिष्ठविशेष्यतायांविषयितासंबंधेनयद्यवच्छेदकत्वंत
न्निरूपितावच्छेदकतात्मकविषयतात्वविशेषस्यविवक्षितत्वान्नादृशविषयतात्वविशेषलाभायेदंपदंकिमर्थमुपजी
वकमित्याद्यजिज्ञासाप्रयोजनकीभूतोपजीवकत्वार्थंकदृशोत्तरवर्त्तित्वादिवारणायतादृशविषयतापर्याप्तिधिकर
णत्वमेवनिवेश्यतत्रलाभायैववातत्॥ यद्यपिजिज्ञासानिरूपितज्ञानविषयतावच्छेदकतावच्छेदकत्वविशेषस्यापिलघोर्ल
क्षणत्वसंभवेतितथाप्यत्रलक्षणेतदनिवेशान्नवैयर्थ्यादोषः॥ इच्छादीनांयाचितमंडन्यायेनजनकज्ञान
विषयतयैवस्वविषयकत्वमितिप्राचीनमतंतात्पर्यायेणैववाजनकज्ञाननिवेशनं॥ विषयनिष्ठधर्मितावच्छेदकता
यायेनसंबंधेनावच्छेदकीभूतोयोधर्मस्तेनसंबंधेनतत्त्वमेवसंगतत्वंवक्तुंनयायकंनस्वरूपादिसंबंधे
नोपजीवकत्वादिप्रकारिकायाउपजीवकज्ञानभवत्तिसाकारकजिज्ञासातद्विषयीभूतोपजीवकत्वादेःकालि
कादिसंबंधेनाधिकरणेकालादौनातिप्रसंगः॥ ज्ञायतेचेत्ति॥ यतः कार्यज्ञातिकारणत्वंस्वज्ञानाकारणज्ञानमि
ष्टसाधनमित्याकारककारणत्वविषयकतानात्मिकमस्य कारणमितिप्रभाप्रयोजिका॥ कारणंचज्ञातिकार्यत्व
स्यज्ञानात्कार्यज्ञानमिष्टसाधनमितिकार्यत्वविषयकतानात्मिकमस्योपजीवकमितिप्रभालोभतोजिज्ञासा
जायतेअतःकार्यकारणाभिधानानंतरंकारणंकार्याभिधानप्रयोजकंनादृशजिज्ञासाजनकज्ञानविषयत्वात्॥

शिव ११

कारणत्वंकार्यत्वसंगतित्वंनतुकार्यत्वमात्रस्यैवेत्यर्थः॥ सप्रसंगउपोद्घातोहेतुतावत्सरस्तथा॥ निर्वाहकेककार्यत्वेषांसंगति
रिष्यतइतिसंगतिपरिगणनेहेतुतापरंअजहत्स्वार्थलक्ष्यायाःकार्यत्वकारणत्वोभयसाधारणंनकेनचिद्रूपेणतदुभयपर
मितिनाधिक्यमितिभावः॥ अत्रस्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसंगतिप्रसंगलक्षणंतत्रस्मृतस्यत्वाभिहितव
त्सुसंबंधेनस्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंहेयज्ञानविषयतानिरूपकधर्मवज्जिज्ञासाविषयतावच्छेदकरूपमितियावत्॥
स्मृतस्यचाभिधानंजिज्ञासायाआनंतर्याभिधानप्रयोजकत्वलाभाय॥ उपोद्घातादिपंचकाभिन्नत्वेसति
इतिवक्तव्यं॥ तथाचोपोद्घातादिपंचकाभिन्नः संगतिःप्रसंगइतिपर्यवसितोर्थः॥ तेनाधेयत्वाधिकर
णत्वघटत्वपटत्वादीनामपिस्वलक्षणाक्रांततयाप्रसंगाघटनभाविउक्तसंग
तिसामान्यलक्षणाक्रांततयानत्रैवांतर्भा
निर्वाहगणेविरोध इतिनिरस्तं॥ तेषांसर्वेषामेवयथाव्याख्यातप्रसंगलक्षणाक्रांततयानत्रैवांतर्भा
वात्॥ उक्तरूपंचविभाजकमात्रमेतत्यथाविधरूपेणेतादृशधर्मीनिरूपणेविभाजकजिज्ञासाविषयता
वच्छेदकत्वविरहेपिनक्षतिः॥ एवंसंगत्यंतरेपिबोध्यं॥ यद्यपिभेदमनिवेश्यसर्वासंगतिःप्रसंगम
ध्येपर्यवसंतभावयितुंशक्यते॥ तथापिविभाजकस्यस्वतंत्रेछतयानपर्यनुयोगावसरः॥ उपोद्घातश्चप्रकृ
तोपपादकत्वंतदुक्तचिंताप्रकृतसिध्यर्थमुपोद्घातंविदधातीतिप्रकृतसिध्यर्थंप्रकृतोपपादक

विषयिणीं कमस्योपपादकमिति चिंतायांउपोद्घातंउपोद्घातसंगतित्वनिर्वाहकांचिदुरित्यर्थः॥तादृशजिज्ञासासामान्ये संग-
वउपपादकत्वसंगतिलक्षणसमन्वयसंभवादितिभावः॥उपपादकत्वंचनिर्वाहकत्वंतच्चकचित्स्वतएवकचि-
त्क्वचिदन्यथापितत्रविषयपरामर्शत्वस्यानुमितिजनकतावच्छेदकत्वमनुमितिलक्षणघटकतयातदुपपादकतेनविनातदुपपत्तिरु
क्षणानिर्वाहादितिअवस्थापने उपोद्घातःसंगतिः॥एवं आचारप्रयोजकत्वेदस्यसाक्षात्प्रवर्तकस्यवाक्यार्थज्ञानज
नकत्वगर्भमितिप्रवर्तकज्ञानआचारप्रयोजकताघटकतेनप्रकृतोपपादकमित्यपोद्घातसंगत्याविधिवादप्र
वर्तकज्ञाननिरूपणं॥सामान्यप्रयासत्तेरनुमितिपूर्वंनियमतोविशिष्टपरामर्शनिर्वाहकतयाविशिष्टपरा
मर्शत्वावच्छिन्नानुमितिकरणतानिर्वाहकत्वादितिनानुमितिलक्षणोपपादकत्वंनतुतादृशलक्षणघटक
तया॥एवमन्यत्रापिद्विविधमुपपादकत्वंयथासंभवमस्तु॥अवसरस्यं गतिरप्येवंवक्तव्या॥हेतुतावच्छेदके
व॥निर्वाहकेष्वेकनिर्वाहकनिर्वाह्यत्वंतदन्यत्वेसतितन्निर्वाहकनिर्वाह्यत्वंइतियावत्॥ कार्यैक्यमेककार्य
प्रयोजकत्वंतदन्यत्वेसतितत्तत्कार्यप्रयोजकत्वंनिर्वाहकैक्यंकार्यैक्येइतिपाठेनिर्वाहकत्वंएकनिर्वाह्यक त्रिव
निर्वाहकत्वं॥निर्वाहकत्वंचसमन्वयत्वं॥एककार्यत्वमेककारणकार्यत्वंतेनयाथाश्रुतनिर्वाहकत्वस्योपपाद ९२
कतारूपेउपोद्घातेनगतार्थत्वात्॥तत्समन्वयजकतारूपेहेतुनातभावइतिपरास्तं॥सर्वत्रतत्तत्यकार
कजिज्ञासासामान्येवलक्षणसमन्वयःकार्यइत्यलंविस्तरेण॥एवंचोपजीवकत्वस्यानंतर्याभिधानया

प्यस्यापिसंगतित्वंवक्तुंशक्यतेप्रत्यक्षसाधारणत्वेपिनक्षतिः॥नन्यभिचारः॥इदंत्ववधेयं॥किंप्रत्यक्षोपजीवकमि
तिजिज्ञासयानानुमानमत्रनिरूपितंकिंतुकिमनुमानमितिजिज्ञासयेवतथात्वस्यैवानुमानेरूपलक्ष्य
तावच्छेदकविशिष्टलक्षणप्रतिपादकस्यतत्करणमनुमानमित्यंतरस्यसंगतेः॥अन्यथाऽर्थांतरत्वप्रस
क्तात्॥किंप्रत्यक्षोपजीवकमितिजिज्ञासायाःप्रत्यक्षोपजीवकत्वविशिष्टानुमितिकरणत्वरूपविशे
षधर्मबोधकवाक्यादेवनिवृत्तेः॥तथाचानंतराभिधानप्रयोजकजिज्ञासाजनकज्ञानविषय
त्वरूपसंगतिलंप्रकृतेनोपजीवकत्वसंभवतिरतिनादृशजिज्ञासाजनकनिरूप्यतावच्छेदकधर्म
प्रकारकस्मरणप्रयोजकनिरूप्यनिष्ठसंबंधःसंगतिरित्येवलक्षणंकृत्वं प्रत्यक्षानुमानपरार्थ
योरुपजीव्यो पजीवकभावसंबंधज्ञानादनुमानपरार्थत्वरूपप्रकृतलक्ष्यतावच्छेद
कप्रकारेणानुमानस्मरणादनुमानपरार्थःकइतिविशेषजिज्ञासायामनुमितिकरणमनुमा
नपरार्थइतिनिरूपणादुपजीवकत्वेसंगतिनिर्वाहात्॥एवंचसर्वत्रपूर्वापरनिरूपणविषययोः
संबंधएवसंगतिः॥नतुनिरूप्यतावच्छेदकःएतदनुसारेणैवप्रसंगादिसंगतिस्वरूपाण्यूह्यानिरीति
कृतंविस्तरेण॥ननुन्यतापरिहारायानुमानोपमानयोरपिसंगतिप्रदर्शनमुचितंमितिबहुवादि

दी-टीका-अ ९२ संमतत्वं सस्यतत्संगतिप्रदर्शनपरमेवभविष्यतिसाचकथमुपमानग्रंथारंभनप्रदर्शितेतिआशंकायामाह॥लाघ वायेति॥अनुमानस्येवोपमानस्यापिप्रत्यक्षसंगतनयाप्रत्यक्षनिरूपणाव्यवधानेनोपमानमेवकिन्न निरूपितमुपमाननिरूपणानंतरमप्यनुमाननिरूपणसंभवादितिक्रमनियामकाकांक्षायाहदानीमु दयात्तन्निवृत्तयेयत्क्रमनियामकंभिधातव्यंतावतैवतत्संगतिलाभोभवतिइतिग्रंथांतरसंगतिप्रदर्श नापेक्षयाअत्रक्रमनियामकाभिधा नस्यसंगतिपरत्वेलाघवमितिभावः॥बहुवादिसम्मतित्वस्य प्राथमिकजिज्ञासानिवर्हकत्वेनप्राक्निरूपणप्रयोजकत्वंघटयति॥सुप्रसिध्यतेति॥सुप्रसिध्य त्वसुप्रतिपदत्वंजिज्ञासाप्राथम्येहेतूविप्रतिपत्तिकत्वेनेतंप्रतिपरत्वेहेतुंअनुमानएवेत्युक्तेवकारार्थंविवृणोति॥नोपमानइति॥अप्रसिध्यत्वंरूढत्वेप्रथमतोजिज्ञासानुत्पादेहेतूविप्रतिपत्तिकयेसंतद्रूढत्वेहेतुःसुप्रसिध्यर्थस्यबहुधाप्रस्तावोभवतिअतस्तज्ज्ञानस्यास्यानुपयोगः॥नत्वप्रसिध्यर्थज्ञानस्येति॥न ज्ञानस्यबकायासानुबंधित्वेनप्रथमतोबलवान्द्वेषोभव तिरूढचोकटादन्यायादिति॥तेनतत्सामग्र्याग्रहबंधाभ्यांतादृशार्थप्रथमतोजिज्ञासेतिभावः ओत्सर्गिकींप्रापिकीं॥इदं॥रूढत्वज्ञानबलवद्द्वेषसंपादकतयाजिज्ञासाविरोधित्वं॥कस्यचिदिति॥

शिव ९२

नश्यतीत्यधीनसुखदुःखयोर्न्यूनाधिक्यमात्रज्ञानरहितस्येत्यादि॥नन्वेतावताक्रमनियामकाभिसं गतिर्नलब्धैवोक्तरूपस्यसंगतित्वविरहादित्याकांक्षायामाह॥तथाचेति॥अत्रानुमानेउपमानापेक्षयाप्राथ मिकजिज्ञासाविषयत्वंप्रयोजकंबहुवादिसम्मतत्वकथनेनविरोधिभूतानुमानजिज्ञासायाःविषयसि ध्यानिवृत्तौसत्यामुपमाननिरूपणीयमितिसूचनादितिभावः॥ननुविरोधिजिज्ञासानिवृत्तिरवसरः सचनोपमानाभिधानप्रयोजकजिज्ञासाजनकज्ञानविषयतावच्छेदकइतिकथंतत्रदर्शितलक्षणसमन्वयइ त्यतआह॥यथाचेति॥तथाव्यक्तमितिआकरसूत्रेउयमाशयःविरोधिजिज्ञासानिवृत्तिर्नावसरः अपितुतन्निवृत्तौसत्यांअवश्यवक्तव्यत्वमेवतत्रकिमिदानींवक्तव्यमितिजिज्ञासाजनकज्ञानविषयत्वमा दायलक्षणसमन्वयः॥यद्यपितादृग्जिज्ञाविषयतायांजिज्ञासानिवर्त्तिघटकंनावच्छेदकमितितेनरूपेण संगतित्वंनास्त्यपितुतन्निवृत्यवच्छिन्नतत्कालवर्त्तित्वतद्रूपेणेवतथापिनक्षतिः॥यादृशस्यसंगतित्वंता दृशस्यैवविभाजकत्वमितिनियमाज्जिज्ञासानिवर्त्तेर्विभाजकधर्मघटकत्वेबाधकाभावादिति॥सार्वभौ मानामतमाह॥शाब्दांतरमिति॥द्वितीयांतरस्यानुमानमित्यस्यप्रथमोक्तंतथाविधत्रयंविशेषणं॥शाब्दांत रमयमाह॥कीमिति॥अतिदेशवाक्यस्योपमानस्यशक्तिकंगवयादिपदंगवादिशाब्दस्यशा क्तिमाह॥कंगोपदंगोत्वविशिष्टवाचकं तद्विशिष्टविषयकशक्तिभ्रमाद्यजन्यशाब्दबोधजनकत्वादित्या

याकारकमित्यर्थः॥ दृश्यानुमानं विनाऽदृश्यप्रत्येणा[ना] तिदेशाव्याप्तेजन्यशाद्दूरनुसंधानाऽनुपमानानवतारात्तस्यो
पमानापेक्षणीयतयेतिभावः॥ सप्रवृत्तिनिमित्तकत्वेनेति॥ गवयपदसप्रवृत्तिनिमित्तकं साधुपदत्वादितिसामा
न्यतोगवयत्वप्रवृत्तिनिमित्तकत्वसाधकमित्यर्थः॥ नादृश्यानुमा[मा]नेनेवोपमानप्रामाण्यवादिनस्तत्रैवंविधा
षतःप्रवृत्तिनिमित्तपरिच्छेदउपपादयितुंशक्यस्यगवयत्वजातेश्चक्षुषाऽनुपस्थितेर्गोसादृश्यप्रवृत्तिनिमि
त्तत्वेगौरवंजातिविशेषस्यतथात्वेलाघवमितिलाघवप्रतिसंधानवशेनसामान्यतःसप्रवृत्तिनिमित्त कत्व
स्यव्याप्यतयागृहीतादपिलिंगादिदोषतोजातिविशेषवृत्तिनिमित्तकत्वानुमितिसंभवात्॥ सिद्धांतिनोभिस्तु
व्याप्यतावच्छेदकेनैवरूपेण साध्यमनुमितौभासतइतिनियममवलंब्यैवोपमानप्रामाण्यंव्यवस्थाप्यतेऽनुमानेन
चगवयादिपदेविशेषतोगवयत्वादिपदेनिर्मिलग्रहः संभवतिगवयत्वादिप्रकारकसादृश्यज्ञानानाकारेण
गवयपदवाच्यत्वरूपस्यमाणतरवच्छेदेनैवग्रहात्तादृग्रहेणापिगवयपदशक्तिरवश्यंकिंचिद्धर्मावच्छिन्नात्रा
नतिप्रसक्तस्यगोसादृश्यात्तेदस्त[स्त]व्यक्तित्वानांचावच्छेदकत्वेगौरवं जातिविशेषस्यतथात्वेलाघवमि
त्याकारकस्तर्कोपेक्षितः॥ अन्यथातत्तव्यक्तित्वादिप्रकारेणापिसादृश्यज्ञानसंभवात्तेषामपिप्रवृत्तिनि
मित्ततासिद्धिप्रसंगात्तादृग्लाघवज्ञानसंपादनेनदृष्टांतसामान्यतोदृष्टस्यापितथाविधोपमानोपजी
व्यत्वमित्यवधेयं॥ उक्तानुमानयोःसादृश्यज्ञानरूपोपमानत्वरूपानुपजीव्यतयातस्यापुपजीव्यानुमानमाह॥

दृश्यानाधीनाप्रवृत्तिरूपोपमान जन्यो[स्तादृष्टजनी]कांतत्रानुमानोपजीवकतायाअप्युक्तरीत्यैवोपपादनीयत्वात्केचित्स्व[त्स्व]रसवत्त्वनायसवत्वहेतावि[त्ति]
[न]नत्व[त्व]

अंतर्गतं॥ अदृष्टेति॥ अदृष्टजनिकायाविहित क्रियादिगोचरप्रवृत्तिस्तत्र[त्व]योजकंसमयादिपरिच्छेदकमनुमान
मित्यर्थः॥ उपमानस्याप्यदृष्टजन्यत्वादितिभावः॥ निरवलोपमानस्यैवनिरूपणीयतयासंगतिमत्त्वमपेक्षितम
तोनिरवलमित्युक्तं॥ अनुमानेप्यदृष्टद्वारासमयपरिच्छेदकोपमानोपजीवकतायाः क्वचित्सत्वेनोपमाननिष्ठा
पजीवकतायास्ततो विशेषप्रदर्शनायनिरवलमितिनुनसत्तं॥ अन्यादृसंसारेसर्वत्रैवानुमानेतिपरंपर
याकारात्क्वचित्कस्यचित्तत्रशक्तिपरिच्छेदकोपमानस्यमूलतासंभवेनतत्तादृग्विशेषासंभवात्॥ यत्रप्रत्यक्षा
दिरूपकृत्तिसाध्यतो कथनस्योपजीवकत्वसंगतिलाभायसंपादकतयातत्स्यानुपयोगितापातात्॥ नचो
पमानापेक्षयानुमानस्यबहुत्वादिसंख्या[ख्या]तत्वोक्तौउपमानकरणकादिभिरनुमानेरंतर्भावितमितिलभ्यते॥
तावता तन्मननिराकरणायानुमानत्वेनोपमाननिरूप्यमित्यस्यलाभो नानुमाननिरूपणोपजीव्यतायाउपमाननि
रूपणेलाभइतितदुक्तेरुपजीवकत्वसंगतिलाभोपयोगितेतिवाच्यं॥ निरूपणयारूपजीव्योपजीवकभावस्यासंगति
लात्॥ क्रमनियामकतालाभायेवतदुक्तिर्नानुसंगतिलाभायेतिचेन्नयापिउपमानसंगतप्रदर्शनेनमूलस्यन्य
नतायानुदारत्वात्॥ स्वमतेसंगतेर्निरूपणपारंपर्यनियामकतयातन्नियामकाकांक्षयोर्निरूपणयोः कार्यका
रणभावस्थोपनि॥ संभवतिचेति॥ इहप्रसक्तानुमानयो[या]सप्तम्यर्थोनिरूपणान्वयिविषयित्वं॥ निरूपणयोः
निरूपणपदार्थघटक[क]ज्ञानयोः॥ अथतत्सर्वकमित्यादीति॥ अथतत्सर्वकं त्रिविधानुमानं पूर्ववत्शेषवत्॥

सामान्यनोदृष्टं चेति विभाजकसूत्रस्यर्थः॥ तत्र चपूर्ववदिसादेः कारणलिंगकं कार्यलिंगकं तदन्यलिंगकं चेत्यर्थः॥ संग·
तस्य चेति॥ प्रत्यक्षविशेषणपुरस्कारेणानुमाननिरूपणस्य चेत्यर्थः॥ प्रत्यक्षनिरूपणेति॥ विशिष्टज्ञानस्य विशेषणज्ञा
नाधीनत्वादिति भावः॥ अनुमानमिति नत्वेनेति॥ वैशेषिकादिमतनिराकरणायतेनरूपेणेवोपमानस्यनिरूप
णीयत्वादिति भावः॥ इत्थंसंगतिः॥ नत्वेसाधारण्यतमकोग्रंथः॥ तत्रप्रतिज्ञायांसत्सम्यर्थोनिरूपणान्वयिवि
षयत्वंलक्षणेतिलक्षणमितरभेदानुमापकंरूपं स्वरूपं लक्षणंग्रहोपयोगिअनुमितिकरणनावच्छेदकंरूपं
तच्चलिंगपरामर्शत्वं प्रामाण्यंप्रत्यक्षातिरिक्तप्रमितिकरणत्वं आदिपदाद्विभाजकरूपपरिग्रहः॥ निरूपणी
येप्रतिपादनीये॥ तल्लक्षणमनुमानलक्षणमाहेत्यन्वयः॥ सतिसत्तम्याः प्रयोजकत्वमर्थः॥ लक्षणाभिधान
स्यनिरूपणात्मकतयाप्रयोज्यप्रयोजकभावासंभवेपिसविशेषणाहीत्यायात्॥ निरूपणघटकप्र
तिपत्तावपितदभिधानप्रयोजकत्वं॥ लक्षणाभिधानस्यप्रयोज्यप्रयोजकभावेतात्पर्यं॥ स्वरूपादिप्रतिपत्तावपितदभिधानप्रयोजका
कांक्षोत्थापकतयालक्षणाभिधानस्यप्रयोजकत्वबोध्यं॥ ननुप्रमालक्षणात्प्रागेवकथंप्रमालक्षितानं
चप्रमाणलक्षणस्यप्रमाघटितनयानामविज्ञायनज्ञातुंशक्यतइतिप्रमालक्षणप्राथम्यबीजंतथासत्यनुमि
तिलक्षणघटक्यात्योरपिप्रथमंनिरूपणापत्तेः इत्याकांक्षायांअनुमितिलक्षणप्राथम्यबीजांतरंआह॥

करणस्येति॥ अनुमानस्येत्यर्थः॥ क्रियाभेदेनेति॥ क्रियायाअनुमितेर्योभेदः॥ प्रत्यक्षविजातीयत्वंनहिभ्रमस्तत्कृतया
तदधीनंयत्प्रत्यक्षकरणतामिभ्रमप्रमाणांनरव्यवहारोपयिकप्रमितिसंतरकरणतात्मकंस्वरूपंतत्रतथातथाचप्रत्यक्षानंतरमनु
मानंनिरूप्यतइतिप्रतिज्ञानंः प्रत्यक्षेनानुमानं[illegible]प्रमाणांतरमितिलाघात्तत्रकथंतानिर्वक्तेयेनत्प्रमाणांतरता
निर्वाहकप्रमितिवैरुक्षण्यनिर्वाहलाघवेनलक्षणाभिधानमेवप्रथमतोऽचिन्तमितिभावः॥ केचिन्तुनत्रेतिमूलपा
ठधारणंलक्षणेत्यादिनिरूपणीयेत्यंतनस्यव्याख्येति तत्रानुमानेनिरूपणीयेत्यंशंव्याख्यामालोच्यवदंति॥
तदसत्॥ लक्षणस्वरूपप्राण्यादिप्रकारकत्वेननिरूपणस्यात्रक्रांततयाव्याख्यामध्येत्रतीयांतभागकथनविरोधात्॥
नचपरेणसंवलितेयंव्याख्येतिकल्प्यते॥ तत्सदोपस्थाप्यैकदेशेनिरूपणेपरेणीयत्तीयांतार्थान्वयायोगात्परेणस्या
नुपकृतत्वाच्च॥ नचसत्तम्यर्थोऽनुमित्यन्वयितद्विषयकनिरूपणप्रकारकत्वेनलाभायपरेणसुचितंरतिवाच्यं॥ तादृ
शार्थैकचित्वेपिसत्तम्यदर्शनात्॥ मूलस्थस्यतत्सदस्यानुमानार्थेपरतयाघटकत्वस्यनिरूपणपरतयाविषयत्वस्यवा
तत्रसत्तम्यर्थत्वात्॥ यत्तुसत्तिसत्तम्येवेयंतदर्थश्चप्रयोजकत्वंप्रकृतेचानुमाननिरूपणात्तमितिनिरूपणयोःप्रयो
ज्यप्रयोजकभावलाभायेवपरेणमितिनदर्शनमसत्॥ निरूपणस्यत्तत्सदोपस्थाप्यत्वेनक्रियात्वाभावेनयस्यचभा
वेनभावलक्षणमितिसूत्रविषयतयासत्तिसत्तम्यनुपपत्तेः॥ नचनिरूपणीयस्यापिपरेणमतोनेयमनुपपत्तिरितिवाच्यं॥

* परेणसंबंधस्याप्यकचिदुक्तिनियामकत्वात्तादृशार्थः संबंधएवसत्तम्यर्थाधिकरणस्यस्याधेयेनेतिनार्थः इतिनदोषइत्यतउक्तंपरेणानुपयुक्तत्वंइति

एकमनुमितिनिरूपणस्यानुपस्थितत्वतया तत्रप्रयोजकत्वान्वयासंभवात्॥ नचैवमेकेनानुमित्यनंतरनिरूप्यत्वरूपसंसर्गेणापि संसर्गनिरूपणीयं। अतोनेयमनुपपत्तिरिवाच्या॥ तदकथनेनादीधितिरलघ्वन्यूनतापात्॥ लक्षणमध्येनिरूपणप्रतिज्ञांतरासंगतश्चेतिरिक्॥ उपाध्यायव्याख्यामुपन्यस्यति॥ अत्रेत्यादिना आहुरित्यंतेनात्रलक्षणेअर्थस्यैनान्वयः॥ एतल्लक्षणप्रतिपाद्यस्यर्थः॥ अथवाव्याचक्षतइत्यर्थकेन आहुरित्यनेनान्वयः॥ व्याप्तीति॥ अत्रोभयसामानाधिकरण्यावगाहित्वं एकधर्म्युभयसंबंधावगाहित्वं संबंधसंबंधस्यापिविशिष्टज्ञानविषयतायाः प्राचीनैरुपगतान् अनुमितिजनकविशिष्टपरामर्शव्याप्यत्वादिसंबंधतयाभानेस्यापितत्संबंधस्य संबंधोहेतोर्भासतइति व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतयोः सामानाधिकरण्यावगाहित्वंनिर्वहतीतिलक्षणसमन्वयः॥ पक्षधर्मताचपक्षानुयोगिकहेतुतावच्छेदकसंबंधः॥ ननुपक्षत्वंनित्वं पक्षविशेष्यकपरामर्शस्यपक्षत्वंतावन्नावगाहित्वात् तत्रापिपक्षसंबंधः तयापक्षनिरूपितत्वाधेयत्वभानेगमेपक्षस्यप्रकारतापत्तेः॥ नचपक्षानुयोगिकहेतुतावच्छेदकसंबंधविवक्षणेपिपक्षविशेष्यकपरामर्शेनादृश्यसंबंधस्यसंबंधः पक्षएवभासतेव्याप्तिसंबंधस्यसंबंधोहेतावितिनैकधर्म्युभयसंबंधावगाहित्वरूपसामानाधिकरण्यावगाहितानिर्वाहइतिवाच्यं विशिष्टबुद्धौविशेष्यसंबंधस्यानुयोगित्वरूपसंबंधोविशेषणेचप्रतियोगित्वरूपसंबंधोभासतइतिसिद्धांतात्॥ पक्षविशेष्यकपरामर्शेपि हेतोर्व्याप्तिप्रतियोगिकसंबंधानुयोगित्वस्यपक्षानुयोगिकसंबंधप्रतियोगित्वस्यचभानेनैकत्रोभयसंबंधावगाहितायाअक्षतत्वात्॥ नचैवंव्याप्यविशेष्यकपरामर्शसंस्पर्शस्तत्रहेतोपक्षानुयोगिकसंयोगादिरूपोहेतुतावच्छेदकसंबंधोनपक्षरूपविशेषणस्यसंबंधतयाभासतेविशेष्यसंबंधानुयोगित्वस्यविशेषणेचतत्प्रतियोगित्वस्यभाननियमात्॥ तादृशज्ञानस्यहेतुपक्षयोर्बाधितसंयोगाद्यनुयोगित्वप्रतियोगित्वावगाहित्वेभ्रमत्वप्रसंगात्॥ नहेपरीत्येचविशेष्यविशेषणभावेपरीत्यप्रसंगात् भासमानेप्रतियोगित्वानुयोगित्वयोरेवविशेषणविशेष्यत्वात्मकत्वात् परंतुस्वानुयोगिकसंयोगादिरूपप्रतियोगित्वरूपमाधेयत्वमेवसचनहेतुतावच्छेदकसंबंधःनवापक्षानुयोगिकइतिवाच्यं॥ संबंधसंबंधतयातत्रसंयोगादिरूपहेतुतावच्छेदकसंबंधप्रतियोगित्वस्यहेतावभानेपिविशेषणीभवत्पक्षसंबंधतयातत्रतज्ज्ञानादेवैकत्रव्याप्तिवैशिष्ट्यानुयोगिकत्वपक्षानुयोगिकहेतुतावच्छेदकसंबंधप्रतियोगिकत्वभानेनोभयसामानाधिकरण्यावगाहितानिर्वाहात्॥ उर्वेवाएतन्महतपक्षविशेष्यकपरामर्शएवसर्वत्रानुमितिहेतुर्लाघवात्॥ नन्वेवमपिवह्व्याप्योधूमःद्रव्यवान्पर्वतइतिज्ञानजन्येऽग्निव्याप्तिः तादृशज्ञानस्यापिधूमाद्यात्मकैकहेतोर्नदुभयसंबंधावगाहित्वात् एकविषयतानिरूपितोभयसंबंधविषयतापर्याप्तस्यलक्षणवाक्यतोऽलाभात्॥

१ ‘ध्यसंबंधावगाहित्वं’ इति ‘ख’ पाठः। २ ‘तावच्छेदकसंसर्गेणापि तत्स्वानुयोगिकहेतुतावच्छेदकसंबंधप्रतियोगित्वविषयतानिरूपितानुयोगित्वविषयतानिरूपितत्वरूपनन्वनुगतयोगित्वसत्त्वात्तादृशविषयतायाश्चैकज्ञानीयत्वात्तादृशज्ञानस्यैकत्वात्तादृशधूमाद्याश्रयाद्रव्यवानयमित्याकारकैकज्ञानस्यैव

दीधि० ७ तद्विशेषणेतथाविधव्याप्तिवैशिष्ट्यपक्षसंबंधविशेषणतानिवेशेनवोपपत्तेरुद्देश्यपक्षतायानिर्वाहत्वापत्तेः॥ नचोभयसंगच्छमि
सामानाधिकरण्येमकनिष्ठापरसामानाधिकरण्यंतथाचपक्षसंबंधनिष्ठव्याप्तिवैशिष्ट्यवत्संबंधावगाहि ज्ञानजन्य
त्वमर्थः॥ तत्संबंधःतत्प्रतियोगित्वमेवउक्तसम्हालंबनस्यकेवलपक्षधर्मतादिज्ञानस्यचवस्तुगत्यायोव्याप्तिवैशि
ष्ट्यवान्धर्मोपक्षसंबंधनिष्ठतत्प्रतियोगित्वावगाहित्वेपिनक्षतिः॥ तत्प्रत्ययंतेननयादृशविशेषमुपस्थाप्यते
तादृशविशिष्टस्यैववैशिष्ट्यमवगाहित्वेविवक्षितमि[illegible]तिकथितज्ञानस्यव्याप्त्यादिघटितादृशविशिष्ट
निरूपितविषयिताशून्यत्वेनलक्षणाघटकत्वादितिवाच्यं॥ व्याप्तिविशिष्टहेतुमान्पक्षइत्येतादृशपरामर्शेसं
योगावंशेभासमानहेतुप्रतियोगित्वविशिष्टनिरूपितविषयितायाव्याप्तिवैशिष्ट्यवत्प्रतियोगिकत्वविशिष्टविषय
निरूप्यत्वेपिपक्षसंबंधनिष्ठत्वस्यविशेषणकोटावप्रविष्टत्वेनतद्रूपेणतादृशविशिष्टविषयनिरूपितत्वाभावेन
तदसंग्रहात्॥ पक्ष संबंधनिष्ठत्वस्योपलक्षणत्वेपितद्विषयकज्ञानवारणासंभवात्॥ भावप्रत्ययेनवाहित्वावगाहित्वादि
विशेषणतयाऽकपदार्थतावच्छेदकनिष्ठापरसामा नाधिकरण्येकथंप्रतिपादनीयंभावरूपपदार्थएवतदनुशा ७
सनात्॥ प्रकृत्यर्थासाधारणधर्मस्येवभावार्थत्वात्॥ नहिनीलोत्पलत्वमित्यादौउत्पलत्वादिनिष्ठनीलिमादिसा
मानाधिकरण्यंप्रकृत्यसाधारणधर्मःतत्पनीलोत्पलादिरूपप्रकृत्यर्थेऽवर्तमानत्वात्॥ नचैकपदार्थनिष्ठापरप

अर्थ

(तादृशानुपा) (त्वस्य) कथिस्पः रार्थतावच्छेदकसंबंधएवपदार्थतावच्छेदकद्वयसामानाधिकरण्यंप्रकृतेश्चपक्ष संबंधप्रतियोगिनिष्ठव्याप्तिवैशि
ष्ट्यानुयोगित्वमेवतथानत्वप्रकृत्यर्थासाधारणधर्मएवेतिवाच्यं॥ पटेनीलमित्यादितोगंधाद्यप्रतीतेः॥
प्रकृत्यर्थतावच्छेदकधर्मस्येवभावार्थत्वस्वीकारेणप्रकृत्यर्थधर्मत्वेपिप्रकृत्यर्थबोधेप्रकारतयाविरहेणभावा
र्थत्वानुपपत्तेः॥ नचैकपदोपस्थितसमासेभ्यःसंबंधावगमस्त्वतलभ्यांत्यनुशासनाद्भावार्थभिन्नोयुक्तसं
बंधस्तत्प्रत्ययार्थइतिवाच्यं॥ तथासत्यत्रोत्पलत्वंनास्तीत्यादिवाक्यजन्यबोधस्यात्रनीलोत्पलत्वमि
त्यादिवाक्यजन्यबोधेत्याभावानवगाहितयास्ततोविरोधानुपपत्तेः॥ परामर्शविषयव्या (अनुभवविरोधापत्तेः)
प्तिवैशिष्ट्यानुयोगित्वस्यविशेषणकोटेपक्षसंबंधप्रतियोगिनिष्ठत्वाभावात्तस्यनिरुक्तविशि
विषयः ष्ट[illegible]कत्वासंभवेननत्प्रत्ययेनतादृशविशिष्टार्थप्रत्यायनसंभवेप्यप्रतीकाराच्च॥ अथ
सामानाधिकरण्यांतेनव्याप्तिवैशिष्ट्यसामानाधिकरण्यावच्छिन्नपक्षधर्मत्वमेचविवक्षितं
पदार्थतावच्छेदकद्वयसामानाधिकरण्यवचनादिसस्यापिएकपदार्थतावच्छेदकसमाना
धिकरणापरपदार्थतावच्छेदकबोधकत्वादित्येवार्थइतिनि[illegible]विरोधइतिउक्तंचयत्प

दीधि० ग० ल्यपाध्यायेरेवनउत्तरंतत्रस्ययोहिव्याप्तिविशिष्टत्वेसतिपक्षधर्मत्वंभावनाहेति॥एवंचसामानाधिकरण्यांतर्भा संख्य
सकल० वेनभावप्रत्ययार्थता॥नीलोत्पलत्वमित्यादितउत्पलादौनीलाद्यभेदान्वयेननीलाभिन्नोत्पलादिः प्रकृ
तिर्नीलाभावप्रत्ययेनबोधनात्॥नीलाभिन्नोत्पलादिरूपनीलत्वादिसामानाधिकरण्यंसंख्यादेर्लाभनिर्वाहात्॥प्रकृतेचतदितरवृत्तित्वा स्यो
शिरो० स्याकस्याश्चाश्वोपलक्षणत्वेविवक्षितोनतुज्ञानान्वयिविषयविशेषणतया॥अतःपरामर्श्यस्यन
दविषयकत्वेपिनक्षतिः॥व्याप्तिवैशिष्ट्यसामानाधिकरण्यंचव्याप्तिवैशिष्ट्यप्रतियोगिकत्वमेव॥पक्षि
धर्मतायाश्चप्रतियोगितासंसर्गे॥णपक्षानुयोगिकसमभिव्याहृतव्याप्तिघटकतुसंबंधावच्छिन्नपरतया
प्रकृत्यर्थतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधेनप्रकृत्यर्थवृत्तितायाअभावप्रत्ययेनबोधनात्॥प्रतियोगितासंबंधे
नत्र प्रकृत्यर्थवृत्तितायांतत्सदृशेतरभावप्रत्ययतोलाभात्॥तस्याश्चतत्प्रतियोगिकत्वरूपत्वात्
संबंधविधयाभासमानेसंयोगादेस्तत्प्रतियोगिकत्वस्यतदीयसंबंधविधयाभानाव्याप्तिविशिष्ट शिव
प्रतियोगिकत्वमपिसंबंधविषयतायामवच्छेदकमितिव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगित्वावच्छिन्नपक्षध ६८
र्मपदार्थतावच्छेदकपक्षसंबंधविषयतात्वरूपविशिष्टविषयकत्व परामर्शजन्यमेवतिवदा
एवमपिव्याप्तिविशिष्टयःपक्षधर्मः तस्यतत्त्वेनतत्प्रतियोगिकत्वरूपसंबंधविशेषणतयातादृशपक्षधर्मत्वावच्छिन्नवि

(अप्रकृतिनन्यबोधविषयत्वसंभवम् / अज्ञबोधस्यासाधारणानुभवत्वात्) (बोधयतीत्यर्थः) (प्रकृत्यर्थविशेषधर्मेणाप्रकृत्यर्थतावच्छेदकतारूपसंबंध / धस्यप्रतियोगितायाएवसंबंधत्वात्)

(* यद्यपिविशिष्टबुद्धौसंबंधस्यापिसंबंधोविषयतानियामकधर्मसंबंधेव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वंप्रकृत्यर्थभा
(+ तामितिनयेनतत्प्रतियोगित्वभानेपक्षसंबंधेनतत्प्रतियोगिकतानुभवसिद्धसंबंधेसंबंधस्यादिसमा

(नार्थतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधेनप्रकृत्यर्थवृत्तितायाअभावप्रत्ययेनबोधनात्)

नर्गत०

शिष्टतत्प्रतियोगिकत्वावच्छिन्नविषयतायाएवविशिष्टान्वयबलेनलाभात्॥परामर्शेचपक्षधर्मत्वावच्छिन्नस्यपक्षांशेऽप्रकारतया
तदवच्छिन्नप्रतियोगिकत्वावच्छिन्नसंबंधविषयतात्वविरहेणतदसंग्रहात्॥यदिचपक्षधर्मत्वमपिउपलक्षणमुच्यतेत
दाप्यभेदसंबंधेनपक्षधर्मांशेप्रकारीभवतीव्याप्तिवैशिष्ट्यावच्छिन्नस्योपलक्षणत्वेतदंशेप्रकारतयापितथात्वेनतत्प्रविषयकज्ञा
नाव्यावर्तनस्यविशेषणत्वौचित्यात्॥पक्षांशेप्रकारीभवतीहेतोर्व्याप्तिप्रकारकपरामर्शसंग्रहः॥अभेदेनव्याप्ति
विशिष्टस्यहेतुविषयतानवच्छेदकत्वात्॥एवंभावप्रत्ययार्थप्रविष्टैकत्वतद्वृत्तित्वतन्निष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छे
दकत्वरूपंसाकल्यघटितस्यअन्याद्दशस्यद्रव्यत्वात्तत्तद्व्यक्तिकस्यगुरुत्वादेर्यत्रप्रकृत्यर्थतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रकृत्यर्थनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकस्यापितस्यानुगततद्वच्छेदकावच्छिन्नस्यतादृशभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमभ्युपेयतेनातस्तत्रसंग्रहः॥अन्याधायश्चतेष्वनिरस्तारा
त्कस्याश्चिदपिगुरुत्वादिव्यक्तेःसकलगुरुत्वादिनद्वृत्तित्वात्॥नचैवंगुरुत्वमित्यादितोगंधादरपि
बोधापत्तिःतस्यापिगुणत्वावच्छिन्नभेदस्यगुर्वादिनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादितिवाच्यं॥
गुणत्वावच्छिन्नभेदतदितरव्यापकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपतदितरावृत्तित्वासंसर्गेणतदितरा
श्रयेणतदाधेयतयागात्॥यदितुतत्वव्यापकभेदप्रतियोगित्वावच्छेदकत्वावच्छिन्नतन्नि

छेदकसंबंधेनसंबंधित्वमेव घटत्वमित्यादितोऽव्यत्वादिबोधप्रसंगोरूपादिबोधप्रसंगश्चभव
तामपिसमानः द्रव्यत्वादरपिघटत्वविशिष्टन्यायघटेतरत्वव्यापकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् घटरू

पादेरपिघटत्वरूपलाघवछिन्नस्यघटादिनिष्ठभेद प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात्॥एवंगुरुत्वमित्यादिनापिगु
रुत्वादिसमनियतरसादिबोधोभवतामपिदुर्वारः॥तदिन्द्रियत्वादिनाभासमानेतत्तत्प्रकृत्यर्थतावधर्मे
च्छेदकनिष्ठाधेयतासंबंधेनप्रकृत्यर्थस्यान्वयमुपगम्यतत्तदर्थतावच्छेदकनिष्ठाधेयतायाधर्मांतरसत्वेनतादृशप्रति
संगोवारणीयः॥एवंचव्याप्तिविशिष्टाभिन्नपक्षधर्मप्रतियोगिकत्वेनपक्षसंबंधेव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतापदेनबोध्यमानेऽ
भेदेनपक्षधर्मान्वयिनिव्याप्तिविशिष्टविशेषणतापन्नव्याप्तिवैशिष्ट्यस्यापिपक्षधर्मविशेषणतयाभानमुपेयं एक
विशेषणतयोपस्थितस्यपदार्थतावच्छेदकस्यस्वातंत्र्येणेवेतरविशेषणतया भानात्॥अन्यथाघटंजानाती
त्यादेरपिघटत्वादिविशिष्टनिरूपितविषयिताशालिज्ञानपर्यंतस्यतात्पर्यविषयत्वेपितदाभासंभवात्॥पदार्थतावच्छेद
कघटत्वादेःस्वावच्छिन्ननिरूपितत्वसंबंधेनविषयितायामन्वयेनेवतत्लाभनिर्वाहात्॥एवंचव्याप्तिवैशिष्ट्यविशे
षितव्याप्तिविशिष्टाभिन्नपक्षधर्मत्वोपलक्षितधर्मिप्रतियोगिकत्वेनविषयतावच्छेदकतयाविवक्षितमि
ति पक्षधर्मेव्याप्तिविशिष्टाभेदान्वयग्राहिपरामर्शस्यापिसंग्रहः वन्निव्याप्यधूमवान्पर्वतादेर्ज्ञा
ज्ञानेव्याप्तिविशिष्टस्य धूमादेरप्रकारतयापितद्देशसंबंधतयाभानादेवधूमनिष्ठावच्छेदकतारूपविष
यतायामवच्छेदकत्वसंभवान्नतद्घटितव्याप्ति विशिष्टधूमप्रतियोगिकत्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकसंबंधवि

यकत्वमयाहतं॥ नचव्याप्तिविशिष्टस्यहेतोः संयोगादिसंबंधांशेसंबंधतयाभासमानस्यतत्प्रतियोगिकत्वस्य संयोगादौसंबंधांतरे भानात्तदीयसंबंधांतरघटितव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वविशिष्टसंयोगादिविषयकत्वंवह्निव्याप्यधूमवानित्यादिबुध्यैदुरुपपादमितिवाच्यं॥ तत्रैवछिन्नविषयैकत्वरूपनहि विशिष्टविषयकत्वं तदीयसंबंधाभानेप्यव्याहतं॥ अन्यथागुरुमतेज्ञानस्यविशिष्टविषयकत्वानुपपत्तेः॥ तेविशिष्टबुधेसंबंधभानानुपगमात्॥ नचैवंविशिष्यांशेविशेषणीभवत्याः व्याप्तेः व्याप्तिविशिष्टस्यादिवाक्यजबुधेसंबंधस्यसंबंधांत्येतन्मतेविषयतानतरघटितंनवविशिष्टंव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतापदार्थः॥ एवंविशिष्टस्यहेतोः संयोगादिरूपसंबंधांशेभासमानतत्प्रतियोगिकत्वांशेपिसंबंधांतरभानमावश्यकं॥ तथाचतद्घटितस्यव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वस्यपक्षसंबंधनिष्ठविषयतावच्छेदकत्वलक्षणवाक्यलभ्यतादशविशिष्टचक्रंव्याप्तेसंसर्गतयातद्घटितांशेविशेषणगाहितयातादृश्यविषयत्वंत्रैविशिष्टांशेव्याप्तिप्रतियोगिकत्वमात्रस्यतत्संबंधतयाभानात्॥ नतंसंसर्गांतरस्येतिवाच्यं॥ त्रैविशिष्यांशेव्याप्तिसंबंधसंबंध्यधिकस्यभानेपित्रैविशिष्यनिष्ठविषयतावच्छेदकत्वविवक्षणासंभवेनुक्षतेर्जस्यात्॥ नहियस्मिन्विषयेयस्ययत्संबंधेनतन्निष्ठविषयतायांतदीयतत्संबंधावच्छिन्नत्वंविशिष्य त्रैविशिष्यबोधेभासतएवेतिनियमः प्रामाणिकः॥ घटंजानातीत्यादिवाक्यजन्यविशिष्यत्रैविशिष्यबोधेघटादिविषयतायासमवायानुयोगितावच्छिन्नत्वभानस्यापिनियमेनानभ्युपगात्॥ अथव्याप्तिघटकैकसंबंधावच्छिन्न

(संबंधांतरसंसर्गक २८)

बोधकपक्षधर्मतापदोत्तरभावप्रत्ययस्योक्तरीत्याप्रकृतार्थतानवच्छेदकसंबंधांतरव्याप्यत्वहेतुप्रतियोगिकत्वबोधकतयासंबंधांतरस्यानुवृत्तेनतत्संसर्गकहेतुमत्ताज्ञानवारणेपिहेतुतावच्छेदकसंबंधसंसर्गकनिर्धर्मिताछेदकज्ञानवारणमशक्यमेवतस्यापिव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वावच्छिन्नतादृशसंबंधविषयकत्वात्॥ नचपक्षपदस्यधर्मितावच्छेदकविशिष्टार्थकतयापक्षधर्मतापदेनधर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्म्यनुयोगिकत्वावच्छिन्नसंसर्गबोधनात्तदवच्छिन्नसंसर्गावगाहिज्ञानमेवज्ञानार्थस्तिनिर्धर्मितावच्छेदकज्ञानमास्तितिवाच्यं॥ पक्षधर्मतापदेनपक्षसंबंधिप्रतियोगिकत्वेनैवपक्षसंबंधबोधनात्॥ पक्षानुयोगिकत्वसंबंधस्यतद्बोध्यत्वात्॥ मैवं॥ यतःसंदायवारणायज्ञानपदस्यनिश्चयार्थकत्वमावश्यकंनिश्चयत्वंचविपरीतकोटिधर्मितावच्छेदकतानापन्नधर्मावच्छिन्नभविष्यताकज्ञानत्वं॥ तथाचतादृशविशेष्यकत्वावच्छेदेनव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वसंबंधावगाहित्वस्यविवक्षणात्॥ हेतुमत्तांशेनिर्धर्मितावच्छेदकज्ञानंनलक्षणघटकमिति॥ एवंचपक्षपदस्यानुपादानेपिसामंजस्यात्तदुपादानं धर्मपदस्यहेतुतावच्छेदकसंबंधप्रतियोगिकत्वलाभायेतिकिं॥ अथवाधर्मोत्तरविशिष्टावच्छिन्नबोधप्रकृतिकभावप्रत्ययः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकधर्मोत्ताङ्रूपेणैवप्रत्यापयतिगुरुत्वमेकत्वमित्यादि तेजातिविशेषपुरस्कारेणवह्नुरुत्वैकत्वादिगुणबोधनात्॥ उक्तंचधीधितिरुक्तागुणविवृतेप्रतीतिस्तुनाख्येणधर्मत्वेनवेति॥ नचशक्त्यानांत्यत्रसंगात्तनायंपक्षसाधुरितिवाच्यं॥ तदादीनामुपलक्षणीयतत्तद्बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वेनप्रवृत्तिनिमित्तघटकत्वाधनुपगमेनशक्तेरेवात्रप्रकृतेपिप्रकृत्यर्थतावच्छेद

(यत्संबंधावच्छिन्नतया धर्म्यंशे बोधकपदजन्यबोधविषयत्वं तत्संबंधावच्छिन्नं तत्तद्विशेषणतयेति ८)

(संबंधांतरसंसर्गक २८)

बोधकपक्षधर्मतापदोत्तरभावप्रत्ययस्योक्तरीत्याप्रकृत्यर्थतानवच्छेदकसंबंधांतरव्याप्यत्वहेतुप्रतियोगिकत्वबोधकतयासंबंधांतरस्यानुवृत्तेनतत्संसर्गकहेतुमत्ताज्ञानवारणेपिहेतुतावच्छेदकसंबंधसंसर्गकनिर्धर्मिताछेदकज्ञानवारणमशक्यमेवतस्यापिव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वावच्छिन्नतादृशसंबंधविषयकत्वात्॥ नचपक्षपदस्यधर्मितावच्छेदकविशिष्टार्थकतयापक्षधर्मतापदेनधर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्म्यनुयोगिकत्वावच्छिन्नसंसर्गबोधनात्तदवच्छिन्नसंसर्गावगाहिज्ञानमेवज्ञानार्थस्तिनिर्धर्मितावच्छेदकज्ञानमास्तितिवाच्यं॥ पक्षधर्मतापदेनपक्षसंबंधिप्रतियोगिकत्वेनैवपक्षसंबंधबोधनात्॥ पक्षानुयोगिकत्वसंबंधस्यतद्बोध्यत्वात्॥ मैवं॥ यतःसंदायवारणायज्ञानपदस्यनिश्चयार्थकत्वमावश्यकंनिश्चयत्वंचविपरीतकोटिधर्मितावच्छेदकतानापन्नधर्मावच्छिन्नभविष्यताकज्ञानत्वं॥ तथाचतादृशविशेष्यकत्वावच्छेदेनव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वसंबंधावगाहित्वस्यविवक्षणात्॥ हेतुमत्तांशेनिर्धर्मितावच्छेदकज्ञानंनलक्षणघटकमिति॥ एवंचपक्षपदस्यानुपादानेपिसामंजस्यात्तदुपादानं धर्मपदस्यहेतुतावच्छेदकसंबंधप्रतियोगिकत्वलाभायेतिकिं॥ अथवाधर्मोत्तरविशिष्टावच्छिन्नबोधप्रकृतिकभावप्रत्ययः प्रकृत्यर्थतावच्छेदकधर्मोत्ताङ्रूपेणैवप्रत्यापयतिगुरुत्वमेकत्वमित्यादि तेजातिविशेषपुरस्कारेणवह्नुरुत्वैकत्वादिगुणबोधनात्॥ उक्तंचधीधितिरुक्तागुणविवृतेप्रतीतिस्तुनाख्येणधर्मत्वेनवेति॥ नचशक्त्यानांत्यत्रसंगात्तनायंपक्षसाधुरितिवाच्यं॥ तदादीनामुपलक्षणीयतत्तद्बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वेनप्रवृत्तिनिमित्तघटकत्वाधनुपगमेनशक्तेरेवात्रप्रकृतेपिप्रकृत्यर्थतावच्छेद

(तत्संबंधावच्छिन्नतया धर्म्यंशे बोधकपदजन्यबोधविषयत्वं तत्संबंधावच्छिन्नं तत्तद्विशेषणतयेति ८)

(तादृशसंबंधविषयतावच्छेदकतया ३)

(तादृशसंबंधविषयतावच्छेदकतया ३)

(तादृशसंबंधविषयतावच्छेदकतया ३

कतावच्छेदकत्वरूपोपलक्षणेनप्रकृत्यर्थतावच्छेदकजातिविशेषादीनांमनुगमेनशब्देक्यसंभवात्॥विशेषरूपेणलक्षे संग-
णायांवापगंतव्यत्वात्॥तादृशभावप्रत्ययार्थेचप्रकृत्यर्थस्यप्रकृत्यर्थतावच्छेदकतासंबंधेनसंबंधत्वंसंबंधतयाभास
तेनतथाप्रकृतेपक्षानुयोगिकसंबंधावच्छिन्नबोधकपक्षधर्मपदोत्तरभावप्रत्ययस्यपक्षानुयोगिकसंबंधेनैवतादृशसं
बोधकध बंधतयापक्षपदस्यधर्मितावच्छेदकविशिष्टार्थकतयाधर्मितावच्छेदकविशिष्टानुयोगिकत्वावच्छिन्नव्याप्तिविशिष्टप्रतियो
गिकत्वावच्छिन्नसंबंधावगाहिज्ञानजन्यं॥संबंधांशेविशेषणस्यप्रतियोगिकत्वंयार्थाविशेषणस्यसंबंधतया
भासतेतत्तथाविशेष्यानुयोगिकत्वमपिविशेषस्यसंबंधतयाभासतेऽतःपक्षेहेतुसंबंधविधयाभासमानस्यसंयोगादि
षयतानहेतुप्रतियोगिकत्वेनैवपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिकत्वेनान्वयबोधेनिनकिंचिदनुपपन्नं॥व्याप्तीत्यादिव्याप्ति
विशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षधर्मत्वावगाहिज्ञानजन्यत्वमित्यर्थः॥प्रकृत्यर्थतावच्छेदकरूपाभावार्थएवएवःतस्यस्व
यस्यानुशिष्टत्वात्॥ सामानाधिकरण्यस्यातथाभूतप्रतीत्यन्यथानुपपत्त्या॥यथाश्रुतासंगतेः॥उक्तार्थेपिसामा शिव
नाधिकरण्यंतत्रैवलक्षणंकिंतुविशेषणमतोज्ञानेनसंसर्गतस्यान्वयाकेवलपक्षधर्मतानिष्ठविषयकधीनिरासः व्याप्तिवैशिष्ट्यं
सामानाधिकरण्यंव्याप्तिविशिष्टसंबंधत्वंतत्प्रतियोगिकत्वपर्यवसन्नंपक्षधर्मत्वंपक्षानुयोगिकसंबंधःपक्षध २१
र्मपदस्यप्रतियोगितयापक्षानुयोगिकसंबंधावच्छिन्नमात्रबोधकत्वात्॥प्रतियोगित्वानुयोगित्वयोःसंबंधसंबंधतया

(प्रकृत्यर्थोऽयंएवनास्तिइतिवक्तिमत्वमित्यादौदंडवक्तिन्यादिनादंडवत्त्वादेरनुभवात्॥नचप्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वंप्रकृतिजन्यबोधेचप्रकृत्यर्थस्यविधेयकोटावधिकभानाभावात्तिङि वस्तुतस्तादृशेणबोधकत्वस्यैवार्थः ६
निपातानांगतिर्भिन्ना)

दरूपपरामर्शस्यसंसर्गसंसर्गियसंसर्गांतरभानस्यनियंत्रितयानवस्थाभयेनचकेनाप्यनभ्युपगमात्तथापिव्याप्तिविशिष्टेधर्मिणिप्रकारतयाभासमानेयेविशेष्यविशेषणतासंबंधाव्याप्तिरूपितसंसर्गेणतत्प्रकारतयाभासनेएकविशेषणतयोपस्थितस्यात्तंत्र्येणैवान्यत्रविशेषणतानुपगमात्॥एवंचव्याप्यविशेषितस्यप्रतियोगितयासंबंधविशेषणत्वेतरपदार्थसंबंधविशेषणत्वेतापन्नस्यापिव्याप्यस्यापिप्रतियोगितयासंबंधविशेषणत्वमितिस्वीकृत्यैवव्याख्यातं॥एवंसतिव्याप्तिविशेषितधर्मिणोज्ञानान्वयमनुभवन्संबंधविशेषणत्वव्याप्तिविशिष्टविशेषितधर्मिणोःभेदेनधर्मिण्यविशेषितस्यपक्षसंबंधिविशिष्टस्यचोपलक्षणत्वमित्यतोसर्वसामंजस्यात्॥स्थमेवदंडोलोहित्यप्रकारकज्ञानेविशिष्टविषयान्वयपर्यवसन्नलोहित्यविशिष्टदंडज्ञानमितिवाक्यस्यप्रामाण्यनिर्वाहायरुचितिसरणिमनुधावनन्॥ परार्थतावच्छेदकहयेति॥अन्वयबलेनैकपदार्थतावच्छेदकविशेषितधर्मिसंसर्गोपरागेणापरपदार्थतावच्छेदकबोधकत्वादितिसूर्थः॥ननुकर्मधारयरूप्यासिविशिष्टाभिन्नपक्षधर्मरूपप्रकृतयथोन्नितपक्षसंबंधरूपतत्प्रत्ययायांनार्थस्यलक्षणवाक्यार्थघटकत्वाप्रसिध्याद्दोवह्निमानित्यादिछत्रमानुमितावव्याप्तिरित्याशंक्यासमाधत्ते॥ज्ञानपदेति॥ज्ञानपदोपसंहारेण॥ज्ञानबोधकसमभिव्याहारनियंत्रितंव्याप्तिविशेषणबाधितबाधितसाधारणतज्ज्ञानलाभात्॥पक्षधर्मतांशेबाधितबाधितसाधारणस्यव्याप्तिविशिष्टसामानाधिकरण्यस्यज्ञानलाभात्॥अयंभावःज्ञानवाचकपदसमभिव्याहृतस्यविशेषविशेषणतयास्वार्थबोधकस्यापिपदस्य

केचित्तुननुरुद्दोवह्निमानित्यादेरनुमितावव्याप्तिःतत्रवह्निव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणरूढत्वाभ्रसिध्यात्तज्ज्ञानासंभवादित्यतआह॥ज्ञानपदेति॥अयंभावःयथानीलंघटरूपमित्यादौघटपदस्यघटसंबंधिनिरूक्षणानीलादिपदंतात्पर्याग्राहकंतथात्रापिव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षधर्मत्वज्ञानजन्यमितितृतीयान्तसुबर्थीयपूर्वपदलक्षणायांक्रियमाणायांमत्रव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षवृत्तित्वविषयताशालिज्ञाननिरूपितलक्षणामपहायव्याप्तिविशिष्टत्वविषयतानिरूपितायासामानाधिकरण्यविषयतानिरूपितपक्षवृत्तित्वविषयताशालिज्ञाननिरूपितैवलक्षणास्वीक्रियते॥तथाचभ्रमस्थलेनाप्रसिद्धिः॥नवापक्षधर्मत्वंनव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणमित्ययोग्यतानिश्चयेलक्षणवाक्यजन्यशाब्दबोधानुपपत्तिः॥तादृशसमानाधिकरणत्वप्रकारकत्वंपक्षधर्मत्वविशेष्यकत्वयोरेवज्ञानांशेप्रकारतयाव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षवृत्तित्वस्यतादृशशाब्दबोधविषयत्वान्नथाचज्ञानपदोपसंहारेणज्ञानपदेनतादृशज्ञाननिरूपितेलक्षणेयेसार्थः॥एतादृशलक्षणायांकर्मधारयपर्यंतानुसरणमफलमित्यपिनाशंकनीयं॥कर्मधारयलभ्योयादृशविशिष्टार्थोनिरूप्यनिरूपकभावापन्नतादृशविशिष्टार्थपरकीभूतप्रत्येकपदार्थपदकविषयताशालिज्ञानादिनिरूपितत्वएवतादृशलक्षणायानिरूक्तत्वात्॥एतदर्थमेवोक्तरनुसरणात्॥नचसमस्यमानपदार्थघटकेन भेकर्मधारयसमासएवनापपद्येतेति॥परंतुतुल्याधिकरणइत्यादिनैवतदनुशासनादितिवाच्यं॥तदनुशासनस्यतुल्याधिकरणत्वेनप्रतीयमानार्थकत्वात्॥लोहितवह्निरित्यादौलोहितेनवह्नेरवप्रसंयादिदोषतादवस्थ्यात्॥

केचित्तु ननुरुद्दोवह्निमानित्यादेरनुमितावव्याप्तिः तत्रवह्निव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणरूढत्वाभ्रसिध्यात्तज्ज्ञानासंभवादित्यतआह॥ज्ञानपदेति॥अयंभावः यथानीलंघटरूपमित्यादौघटपदस्यघटसंबंधिनिरूक्षणानीलादिपदंतात्पर्याग्राहकंतथात्रापिव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षधर्मत्वज्ञानजन्यमितितृतीयान्तसुबर्थीयपूर्वपदलक्षणायांक्रियमाणायांमत्रव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षवृत्तित्वविषयताशालिज्ञाननिरूपितलक्षणामपहायव्याप्तिविशिष्टत्वविषयतानिरूपितायासामानाधिकरण्यविषयतानिरूपितपक्षवृत्तित्वविषयताशालिज्ञाननिरूपितैवलक्षणास्वीक्रियते॥तथाचभ्रमस्थलेनाप्रसिद्धिः॥नवापक्षधर्मत्वंनव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणमित्ययोग्यतानिश्चयेलक्षणवाक्यजन्यशाब्दबोधानुपपत्तिः॥तादृशसमानाधिकरणत्वप्रकारकत्वंपक्षधर्मत्वविशेष्यकत्वयोरेवज्ञानांशेप्रकारतयाव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपक्षवृत्तित्वस्यतादृशशाब्दबोधविषयत्वान्नथाचज्ञानपदोपसंहारेणज्ञानपदेनतादृशज्ञाननिरूपितेलक्षणेयेसार्थः॥एतादृशलक्षणायांकर्मधारयपर्यंतानुसरणमफलमित्यपिनाशंकनीयं॥कर्मधारयलभ्योयादृशविशिष्टार्थोनिरूप्यनिरूपकभावापन्नतादृशविशिष्टार्थपरकीभूतप्रत्येकपदार्थपदकविषयताशालिज्ञानादिनिरूपितत्वएवतादृशलक्षणायानिरूक्तत्वात्॥एतदर्थमेवोक्तरनुसरणात्॥नचसमस्यमानपदार्थघटकेन भेकर्मधारयसमासएवनापपद्येतेति॥परंतुतुल्याधिकरणइत्यादिनैवतदनुशासनादितिवाच्यं॥तदनुशासनस्यतुल्याधिकरणत्वेनप्रतीयमानार्थकत्वात्॥लोहितवह्निरित्यादौलोहितेनवह्नेरवप्रसंयादिदोषतादवस्थ्यात्॥

योग्यतानिश्चयोपिनसमासव्यापनकः॥दंडविषाणकांचनमयवह्निरित्यादिप्रामाणिकप्रयोगादितिनदंडित्वनुपपत्तिः॥नचैवंभ्रमस्थलेवह्नेरित्यादिनोक्ष्यमाणदोषासंगतिरितिवाच्यं॥समासलभ्योयादृशविशिष्टस्तादृशविषयताशालिज्ञानविरूपितत्वेनलक्षणानिरूक्तलक्षणानतुतदन्यरूपेणव्यावर्तकतास्वारसिकलक्षणासहिष्णुत्वेन॥

२ नयानायोग्यतानिश्चयकोरुतादृशलक्षणवाक्यजन्यधीरनुपपत्तिः ॥ भ्रमस्य रूचेयादिग्रंथस्तन्निरस्तारुसतमिथ्याज्ञानस्यापि तेजक २

सर्वंसुस्थमितिप्राहुः ॥ सांप्रदायिकास्तुज्ञानपदोपसंदानेनज्ञानपदसमभिव्याहारस्योत्तेजकतया ॥ तथाचयोग्यतानिश्चयस्यप्रतिबंधकतामात्रव्युदस्तत्वात्तादृशेवज्ञानपदसमभिव्याहारस्योत्तेजकतयाऽनुभवेनैववर्णनीयत्वात् ॥ नचतादृशसामानाधिकरण्याप्रसिध्याशब्दबोधानुपपत्तिर्दुर्वारेवेतिवाच्यं ॥ प्रसिद्धपक्षधर्मत्वेनसिद्ध्यासिविशिष्टत्वसमानाधिकरणलक्षणसामान्यलक्षणेवतादृशवाक्येनजननादित्याहुः ॥ के चित्तुदोषदृष्टित्वादेतादृशसामानाधिकरण्याप्रसिध्याऽव्याप्तिरेतीत्यानपदेति ॥ तथाचबाधितव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपर्वतवृत्तित्वात्मकवास्तवधर्मिविषयकयज्ञानतद्भ्रमादित्यर्थः ॥ टीकाकृतात्वमंत्रो किंकोऽपि वै विषयकऊबाधितव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणपर्वतवृत्तित्वात्मकवास्तवधर्मिविषयकयज्ञानतद्भ्रमस्यापिलक्षणवाक्यतो लाभान्नरत्वा

शिष्ट दित्यादेरसाधुसंगतिरित्याहुः ॥ तन्मंद ॥ लक्षणवाक्यजबोधेलौकिकवैदिकस्यप्रकारतापाऽसत्त्वाखण्डनेप्रमाभावात् ॥ (का कृतासंस गविधयालौकिकविषयकत्वस्वीरेऽपिप्रकारतानिरूपकत्वस्यबोधेतेरनुपगमात् ॥ परंतु ननुवन्हिव्याप्यधूमोपलब्धवान्

पर्वतइतिपरामर्शजन्यानुमितावव्याप्तिः पक्षावृत्तिकधूमोपलक्षयोगिव्याप्तिवैशिष्ट्यसामानाधिकरण्याभावादि

त्यतआह ॥ ज्ञानपदेति ॥ अत्रानुमितिः ॥ नत्वस्यानुमितिः ॥ तथाव्याप्तिविशिष्टत्वसमानाधिकरणंपक्षवृत्तित्वंय

धर्मादौप्रसिद्धंतस्यधूमोपलक्षादावारोपमादायेवलक्षणसमन्वयइतिभावः ॥ अबाधितेति ॥ सर्वत्रदृष्टांतार्थंय

थाप्रमादायलक्षणसमन्वयः तथाऽत्रमादायापिप्रतिबंदीति ॥ तन्न ॥ एतादृशव्याख्याने कथंचिदपिफलोदयनि

मानिस्यन्नुमितावव्याप्तिरवारणेनसंदर्भविरोधादितिदिक् ॥ ॥ त्रयोविंशतिपत्रेनिरंकुशेऽधस्तनषष्ठमपंक्तौ प्रा

रामभट्टरा रूपारामबास्तु

विषयेस्वार्थनिश्चयदशायांविषयाविशेषणतयेवज्ञानविषयतावच्छेदकतयास्वार्थबोधकत्वंसुवचमिसिद्धं कथमन्य

थाविशेषदर्शिनोपिभ्रांतज्ञानकोहिज्ञानवन्हिज्ञानवानयमित्यादिवाक्यंप्रयुंजते ॥ तथाचवन्हिव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगि

कत्वविषयतानिरूपितहेतुसंबंधविषयताशालिज्ञानजनकत्वेनरूप्यभ्रमात्मकपरामर्शस्याप्यलक्षणवाक्याल्लाभः ॥ एवंचगुणा

दिरूपपक्षानुयोगिकहेतुतावच्छेदकसंयोगादिसंबंधाप्रसिद्धावपि गुणादिरूपपक्षेसंयोगादिनाहेतुमत्त्वभ्रमाज्जन्यानुमितो

नाव्याप्तिः पक्षानुयोगिकत्वविषयतानिरूपितसंयोगादिविषयताशालितेननादृशभ्रमस्यापिलक्षणवाक्यतो लाभान्नरत्वा

पानन्तःपदार्थद्वयाभेदविवक्षायांमत्वर्थीयमत्वर्थंधारयन्यसाधुतयाअत्रेपक्षधर्मेव्याप्तिविशिष्टाभेदविवक्षायांकर्मधारयानुप

पत्तिस्तद्विवक्षायांचभ्रमस्यलक्षणस्यविवक्षितवाक्यार्थप्रसिध्याऽव्याप्तिः ॥ स्फुटैवेतदभिप्रायेणभ्रमानुमितिस्व्या

ख्यानतत्तदीयमतमपेदूषयिष्यतिउक्तवाक्यस्यचाप्रामाण्यमिष्टमेवा सांसर्गिकविषयतायाः संसर्गांतरावच्छिन्नत्वं

निर्युक्तिकमित्याशयेनदूषयति ॥ परामर्शेनेति ॥ परामर्शत्वस्य व्याप्तिवैशिष्ट्यादिसामानाधिकरण्यघटकत्वव्याप्यत्वेमानो

भावादित्यर्थः ॥ व्याप्तिविशिष्टधूमसमयोगीवन्हिव्याप्यधूमवांश्चपक्षइत्यादिसंमत्यालंबनेनपरामर्शस्य व्याप्तिसंबंधपक्ष

संबंधप्रकारकत्वान्तसंबंधावगाहित्वंप्रामाणिकमेवेतिनिपुणतरमुक्तं ॥ तथाचयत्रव्याप्तिनैशिष्ट्यंपक्षधर्मतावच्छे

सर्गतयेवभासतेतत्रव्याप्यानुमितावव्याप्तिर्यथाश्रुतलक्षणसंभवः ॥ ननुतादृशज्ञानानदनुमितिर्नभवत्येवतादृश

सामानाधिकरण्यविषयकत्वेनेवपरामर्शस्यानुमितिहेतुत्वान्नथाचकाव्याप्तिरित्यतआह ॥ गौरवेणेवेति ॥

(* ज्ञानत्वावच्छिन्नत्वं ४८ पत्रस्य)

दी.दी.ग.अ व्याप्तिविशिष्टहेतुविशिष्टपक्षज्ञानत्वेनैवकार्यत्वनहेतुत्वात्॥ व्याप्तिवैशिष्ट्यादिसामानाधिकरण्यविषयकत्वेनहेतुत्वे सं.सनु-
२३ सामानाधिकरण्यविकरणविषयकत्वस्याधिकस्यनिवेशात्॥ तथाचतदुभयसामानाधिकरण्यानवगाहि नो
पिविशिष्टज्ञानादनुमितिर्नश्रुतहेत्वभावः॥ ननुसंबंधसंबंधावगाहि ज्ञानत्वमेवचविशिष्टज्ञानत्वं ननुसंबंधज्ञा
त्वमेदुपुरुषसंयोगादित्यादिसमूहालंबनस्यापितथात्वापातात्॥ तथाचानुमितिजनकज्ञानेविशेषणीभूतव्याप्तिसाध
नयोःसंसर्गानवगाहित्वंतद्विशिष्टज्ञानत्वमेवतस्यनोपपद्यतइतितद्विशिष्टज्ञानस्यकथमनुमितिजनकत्वमित्यतआह॥
संबंधेति॥ अन्यथेपि अविषयीकरणेपीतिविशिष्टज्ञानत्वस्येति॥ अयमाशयः॥ संबंधसंबंधावगाहि ज्ञानत्वमपिन
विशिष्टज्ञानत्वंसंबंधसंबंधमादायापिसमूहालंबनसंभवात्॥ अपितुतत्प्रकारकधीत्वमेवतद्विशिष्टधीत्वप्रकार
कत्वंचविषयतानिरूपितविशेष्यतात्वंयदितदाविशेष्यतायामपि
तथात्वादतिप्रसंगः अपितुसंबंधविषयतानिरूपितप्रतियोगित्वविषयतानिरूपितविशेष्यतात्व शिव
तादृशानुयोगित्वविषयतानिरूपितेचननुतादृशप्रतियोगित्वविषयतानिरूपितविशेषणांशेएवसंस २३
र्गप्रतियोगित्वभानादितिनातिप्रसंगः॥ एवप्रतियोगित्वस्थानेऽनुयोगित्वनिवेश्यविशेष्यतात्वंनिर्वाच्यमितिसंस
र्गीयाप्रतियोगित्वानुयोगित्वरूपसंसर्गानवगाहिविशेष्यबुद्धावावश्यकमितिनियन्त्यं॥ संसर्गतावत्प्रकारता

त्वविशेष्यतयोरपिस्वरूपावैशिष्ट्यात्मकत्वात्॥ विशिष्टबुद्धेःसंसर्गतावगाहित्वानियमेपिभ्रमानुमितावच्याप्तिनिश्च
यस्यैवेत्याशयेनाह॥ भ्रमस्थलेचेति॥ तत्रासंभवादिति॥ व्याप्तिवैशिष्ट्यसमानाधिकरणपक्षधर्मत्वज्ञानासंभवा
दित्यर्थः॥ तथाचतादृशविशिष्टज्ञानत्वंजन्यत्वंलक्षणवाक्यार्थः॥ तत्रभ्रमानुमितिसाधारण्यमराक्ष्यमेवभ्रम
स्यव्याप्तिवैशिष्ट्यसामानाधिकरण्यपक्षधर्मत्वविषयकत्वासंभवेनवाक्यार्थानन्वयादिभावः॥ ननुभ्रमेऽसद्रज
वैशिष्ट्यंभासतेतिनिरीकारानुमतं॥ तथाचत्वन्मतेव्याप्यधूमवान्हरत्वादिभ्रमस्थव्याप्तिविशिष्टधूमादिप्रतियो
गिकहेत्वनुयोगिकासद्वैशिष्ट्यविषयकत्वमव्याप्तेरितिकथंतादृशज्ञानासंभवउच्यतइत्यतआह॥ असतीति
ख्यातिरासात्॥ ज्ञानविषयत्वनिरासात्॥ ज्ञानविषयतात्वापकत्वस्यसत्वेव्यवस्थापनादितियायत्॥ यदिच्चा
सतोज्ञानविषयत्वंप्रमाधिकरणतायामपसिद्धान्तत्वात्॥ ज्ञानविषयत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्व
रूपंतुव्यापकत्वसत्वेऽस्तीतिवक्तव्यमितिभावः॥ असत्ख्यातिवादिनामसद्वैशिष्ट्ये ज्ञानविषयत्वस्यपरमार्थत्वेपगमात्॥ नभ्रम
स्यसन्मात्रविषयकत्वंभ्रमत्वव्याप्यंस्यादितिशंक्यंतथात्वेपि व्यधिकरणप्रकारकत्वेनभ्रमत्वनिर्वाहात्॥ एवंच
वस्तुगतिमनुध्याभिहितं॥ वस्तुतोऽसद्वैशिष्ट्यभानेपिनप्रकृतेनिस्तारः॥ अलौकिकस्यसंसर्गनयेवज्ञानविष

= भावप्रमेयस्यनाक्षेपबोधकत्वकल्पेऽपि धर्मतायाः संसर्गतयैवभानात्स्वरूपशक्तीकारेऽपि त्रिनिरूपितेऽपि गुणपक्षकसंयोगेनधूमवत्तुकेरूपतःपदानुपयोगिकत्वविशिष्ट-।
= नारदासंसर्गस्यतत्कल्पे प्रकारविधयाबोधनासंभवात् नाद्यार्थविषयकपरामर्शानुपपत्तिरेवेत्यभिसंधायेवभ्रमस्थलेऽपीत्यर्थेभ्रमत्वंपरत्रेति प्रतिपादनासंभवात्१=।

दीपिनी: २५

यतायाबाचस्पसनुमतत्वात्तन्मतानुसरणेपिअवश्यं व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतायास्तत्रत्ययांतेनप्रतिपाद्यं संगस-
नासंभवात्अपारमार्थिकधूमप्रतियोगिकरूपानुयोगिकवैशिष्ट्यावगाहिभ्रमात्मकपरामर्शजन्यत्वस्यलक्षणबाक्यतोऽलाभात्।
लक्षणस्यासद्भूतित्वेनाभ्रांतस्यानुमानस्यातिप्रसक्तेश्चाभ्रांतपुरुषीयानुमानस्यातिप्रसक्तेरपिसंभ (हेतुना३-
वात्॥ननुव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मयोर्भेदोलक्षणवाक्येप्रतीयतांतथापिनदंडास्यलक्षणघटकत्वमुपेयतेऽव्याप्त्याघ
वारकत्वात्अवश्यविवक्षणीयव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकत्वादिविषयतानिरूपितसंसर्गीयविषयतामात्रनिवेशेनेव
सामंजस्यात्लक्षणवाक्यप्रतिपाद्यतायालक्षणघटकतानियत्तेज्ञानांतकर्मधारयपक्षेपिअवश्यविवक्षणीयस्य
ज्ञानविशेषणव्याप्तिप्रकारकत्वांशेपक्षधर्मतावैशिष्ट्यावच्छिन्नत्वस्यनिवेशेनेवसामंजस्याल्लक्षणवाक्यजन्य-
ज्ञानांशेपक्षधर्मतावैशिष्ट्यविषयकत्वविशेषणस्यवैय्यर्थ्यनलक्षणदोषात्॥एवंचभ्रमात्मकेनानुमितेनलक्षणाव्याप्तिशंकेत्याशंय
नापेक्ष्यतेज्ञानाद्विशेषदर्शिनांनोक्तवाक्याल्लक्षणग्रहः संभवतीतिविशेषदर्शिनंप्रतिप्रकृतवाक्यान रिव
र्थक्यमितिदूषणांतरमाह॥अथांतरेति॥पक्षधर्मांशेविशेषणस्यव्याप्तिवैशिष्ट्यादर्नस्वांतंत्र्येणज्ञानान्वयसंभ २४
वः॥स्यादेतत्किंविरोधात्अपितुतद्विशेषणतापभ्रंश्येवेतितत्रतदन्वयनिश्चयोवांतरवाक्यार्थयोग्यताज्ञानं
यस्तात्मन्सतिसमुत्तिलक्षणवाक्यजन्यमहावाक्यार्थज्ञानासंभवादित्यर्थः महावाक्यार्थयोग्यताज्ञानंचस्यावांतर

वाक्यार्थविषयकत्वेनेयत्वेनावांतरवाक्यार्थधीविरोधिनोऽयोग्यताज्ञानस्य महावाक्यार्थयोग्यताज्ञानविरोधित्वादितिभावः॥एतदे
वदृष्टांतेन दृढयति॥विषाण्यहमिति॥रासबंधाभावेति॥न्यूनस्यविषाणजन्यशक्तिबाक्यंजन्यसंबंधप्रकारकबोधाभावेनेदं
न्यूनविषाणजन्यासंज्ञिबाक्यजन्यबोधस्यविषाण्यंशेअभेदेनरासावयवलक्ष्यरासंबंधिप्रकारकतयासंबंधिभेदनिश्चयसेवुत्त्वि
रोधित्वात्॥समासव्यासयोश्चसमानप्रकारकानुभवजनकतानुरोधेनषष्ठीतत्पुरुषस्थले पूर्वपदस्यरासंबंधएवलक्षणासमासेषु
सुसातवोर्नुप्येणनामार्थयोरपिभेदान्वयबोधास्युपगमादिसाशयेनदमित्यपिकाश्चित्॥रासंबंधविशिष्टविशिष्टविषाणपर
सर्वनामघटितवाक्यजन्यबोधपरतयाव्याख्यानंपुनरस्मत्॥तथासतिविषाणरासासंबंधस्यपदार्थतयाऽवांतरवा
क्यार्थत्वायोगात्॥॥भ्रमानुमितेरलक्ष्यतयानाव्याप्तिप्रसक्तिरत्याशंकते॥नचेति॥प्रमाणप्रस्तावात् प्रमाणत्वं
अत्रविवक्ष्यतेरूपक्रमेणप्रमाणस्यनिरूपणीयत्वात् तन्निरूपणोपयोगितयात्रमेवानुमितिर्लक्षणीयाऽयंपि
रुरोवह्निमानित्याद्यनुमितिरपिरुद्दाद्यंशेप्रमात्वमेवविधेयांशेप्रमात्वविवक्षणेलिंगोपधानमेतपिधर्मीपटकदेशो
व्याप्यत्वावगाहिज्ञानजन्यायांपर्वतादिपक्षकवह्न्याद्यनुमितौविधेयांशेप्रमात्वस्याक्षततयाव्याप्तिलिंगोपहितत्वादिअपि
मग्रंथानुयायिनः॥॥यावत्रूपभेदकरविवक्षणेतुरुद्दावह्निमान्पर्वतश्चवह्निमान्धूमसादिसमूहालंबना
नुमितेरलक्ष्यतयातेनातिव्याप्तिप्रसंगः तथापिभ्रमान्यत्वंतत्वमेवप्रमात्वमिहविवक्षणीयं।उक्तस
मूहालंबनज्ञानीयवह्निमत्पर्वतादिविषयितासमूहालंबनानात्मिकायांपर्वतोवह्निमानित्यनुमितौपर्यवसते ज्ञानव्यक्ति

भेदनविषयिताभेदानुपगमात्तत्तस्यालक्ष्यतैव ॥ हदोवह्निमाननित्याद्यनुमितिनिष्ठायाहदादिविषयितायाअपिभ्रमत्वघट संग·
कतयाभ्रमत्वेनेय्यत्यमेवातोननस्यालक्ष्यत्वं ॥ यद्यप्यत्रापिलिंगोपहितेसाध्यभ्रमसंसर्गतिरस्तु तथाहिलिंगोपधा
नमतेपिशुद्धपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्न्यादिप्रकारतायास्तादृशप्रकारताशालिसंशयनिश्चयार्थंतादृशसि
द्धिप्रतिबंधकत्वार्थंचस्वीकरणीयत्वात् ॥ तादृश्याश्चोक्तरूपत्वात्तादृशानुमितेरलक्ष्यत्वंदुष्परिहरमेवेति तथापि
तादृशविषयिताया परामर्शजन्यतावच्छेदकत्वमपिविवक्षणीयं । अन्यथाहदत्वविषयित्वादिनादृश्यांतानु
मितेरपिलक्ष्यतापातात् ॥ तथाचतादृश्याश्चबाधाभावादेरेवजन्यतावच्छेदकत्वादित्यनुधेयं अथवाविधेयतावच्छेदकावच्छिन्नत्व
भ्रमत्वमतएवपरिवेसभ्रमस्यतोपिसाधुसंगच्छतेलाघवतानादिवशात्तत्तल्लिंगपरामर्शोदपिभ्रातानुमितेः सर्वानुमनतेपिनत्रो
क्तरूपसत्वालक्ष्यत्वमेवतत्रकिंतुलिंगोपहितेत्यादिग्रंथानुपपत्तिः नैवंलिंगोपधानमतेवह्नेरविषयतावत्त्वमेवलक्ष्यतानियामकं
तथाचसतिभ्रांतानुमितावुक्तविषयेत्याभावाद्वह्नेरलक्ष्यत्वेसतिनाव्याप्तिरत्याशंक्यानदुक्तानुमितेर्नभ्रमत्वंतादृशावच्छि शिव
न्नावच्छेदकावच्छिन्नप्रमात्वविवक्षणेयुक्तेत्यसंगतिभियारूपधिरोषानियंतृनभ्रमत्वशून्यत्वमेवोक्तलक्ष्यमाणस्थलावशेषव्याप्ति
धारणाप्रयोजकरूपतत्तत्कारकभ्रमत्वस्यापिकेषांचिन्नीपत्वयागौरवात् ॥ ननुगंधाभावावच्छिन्नघटोगंधवान्प्रथिवी २५
त्वादित्याद्यसंकीर्णबाधस्थलेयापक्षतावच्छेदकविशिष्टसाध्येवैशिष्ट्यावगाहिन्यनुमितिस्तत्रैवातिव्याप्तिः ॥ तादृशा

नथभ्रमत्वंतदभावत्वातनत्वकारकत्वमेवकोघवतानजन्यानुमितेर्भ्रमत्वंतत्वंचरमतानादरस्य =
भ्रमपरत्वादेवनथांमत्यास्याभावाद्वोरसतांचयारिचेयादरंतथावतारभावाभासंगतोरीतिभावः ५=

क्षितत्वाल्लाघवज्ञानाधीनोक्तानुमितौमहानसीयत्वादेःप्रकारतावच्छेदकतयापक्षस्यत
दवच्छिन्नवत्तेनतादृशप्रमात्वानपायात् गंधप्रागभावकालीनोद्यद्गंधवानियादौचनव्यभिचारतादृशकालावच्छि
न्नसमवायस्यसंबंधत्वात्तेनसंबंधेनचपक्षेविधेयाभावान्नलक्ष्यता॥ नचैवंतादृशप्रमात्वस्यलक्ष्यतानियामकत्वे
लिंगोपधानमनर्थकंव्याप्यादिलिंगकानुमितेरलक्ष्यत्वाप्रसक्त्यालिंगोपहितेसाध्यधर्मेग्रंथोनावतरतीतिवाच्यं॥
तदानींलाघवज्ञानजन्यानुमितेरलक्ष्यतायांक्षतिविरहात्भ्रमान्यत्वंतिविषयितावत्त्वमेवलक्ष्यतानियामकं
वक्तव्यमितिसाशायात्तथोक्तिसंगतिरित्याहुः॥ प्रमात्वपरमिति॥ अत्रापिलक्ष्यतानियामकेयादृशांप्रमात्वंतदेव
विवक्षणीयमतःकिंचिद्रेरप्रमात्वमादायनातिप्रसंगस्यदुर्वारत्वात्॥ अव्याप्यपक्षधर्मयोरिति॥ अव्याप्यधूली
पटलादेरव्याप्यत्वावगाहिनाऽपक्षधर्मेचमहानसादेरपक्षधर्मत्वावगाहिनापरामर्शेनजननितायांवस्तुगत्यावह्न्या
दिमत्तिपर्वतादेर्वह्निमत्त्वावगाहिन्यांप्रमानुमितावव्याप्तेरित्यर्थः॥ तज्जन्यकपरामर्शस्ययासिविशिष्टव्याप्तियोगिक
पक्षानुयोगिकसंबंधानवगाहित्वात् धूलीपटलादिसंबंधस्यव्याप्यप्रतियोगिकत्वान्महानसादिसंबंधस्यपक्षा
नुयोगिकत्वादितिभावः॥ ननुअनुमितौपक्षांशेव्याप्यत्वेनलिंगभानोपगमादुक्तानुमितेर्यथायोगंव्याप्तिप
क्षधर्मतांशेभ्रमत्वतयाऽलक्ष्यतेवेतिकथमव्याप्तिरितआह॥ लिंगोपहितेति॥ लिंगविशिष्टपक्षोसाध्यमा

नस्यमणिकृन्निराकार्यत्वेनोक्तानुमितेर्व्याप्यांशेभ्रमत्वस्याप्ययोगादित्यर्थः॥ लिंगोपहितेलिंगिकभानेपरामर्शजन्य
तावच्छेदकोयोअव्यवहितोत्तरत्वादिकंनिवेश्यतेलिंगविषयतायाजन्यतावच्छेदकत्वोपगमेनेवव्यभिचारवारणसंभवा
दित्यादिरीत्यालाघवस्त्वेपिमणिकृतांनत्रासम्मतत्वेतत्तीयलक्षणंतन्मतमवलंब्यारब्धमुचितमितिभावः॥ ननु
उक्तानुमितिरपिव्याप्तिविशिष्टधूलादिप्रतियोगिकपक्षानुयोगिकसंबंधावगाहिभ्रमजन्यत्वसत्त्वान्नाव्याप्तिरित्य
तआह॥ परमेश्वरेतितादृशेति॥ व्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकपक्षसंबंधावगाहिनिश्चयत्वावच्छिन्नकारणताजन्यतानवच्छेदकत्वे
नेत्यर्थः॥ अतिप्रसंजकत्वात् प्रसक्तेश्चनिव्या
प्तेत्वात्॥ तथाचातिप्रसंगवारणायतादृशसंबंधावगाहिनिश्चयत्वावच्छिन्नकारणताजन्यतानवच्छेदकत्वेकार्यतावच्छेदकनि
रूपितत्वंवानिवेश्यं॥ अतिप्रसंजकत्वादिति॥ मानेरवसंपादकतयानत्वव्याप्तिवारणसंपादकतात्॥ अन्या
नुमितिलक्षणस्यालक्ष्यत्वादितदनुमितेरित्याशायस्यपाहुः॥ इदंत्वत्रावधेयंयत्किंव्याप्यभ्रमवानिसादिपरामर्शस्यापिनव्या
प्तिविशिष्टप्रतियोगिकपक्षसंबंधावगाहित्वेनहेतुनाधूमत्वादिनाधूलीपटलाद्यवगाहिदत्तदाकारभ्रमासंभवात्॥

नचभवत्वेवंतथापिपरामर्शत्वेननजनकतानियम्येत्यादि॥ अत्रेदमध्येयं॥ नतुतादृशांतत्वस्याधिकरूपस्यानिवेशादेवनतादृशजनकतानिरूपितानुमितित्वावच्छिन्नंप्रतिजन्यतासाक्षाद्येवंकूटलिंगकप
क्षानुमितावव्याप्तिवारणसंभवइतिवाच्यं॥ तादृशानुमित्यव्यवहितपूर्वतदधिकरणात्मनिव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकपक्षानुयोगिकसंबंधावगाहिनिश्चयासत्त्वेनव्याभिचारप्रसक्त्यातादृशनिर्णय
त्वावच्छिन्नत्वंतावच्छेदकस्यतादृशानुमित्याद्यावर्तनीयतयानरूपावच्छिन्नत्वतात्पर्येलक्षणसमन्वयासंभवादितिभावः॥

स्वसामानाधिकरण्यसंबंधेनतात्त्वसंबंधेनपरामर्शविशेषानुमितिरूपस्यार्थः॥

तथाचतद्रूपावच्छिन्नकारणतानिरूपितलक्षणस्यपरामर्शोनियतसाध्यादावतिव्याप्तिवारणायोपगमेऽसंभवएवस्यात्तत्क
कथमुक्तायास्याभिधानं॥यदिचैकिंचिल्लिंगंसाध्योयानुमितिःप्रमात्मकपरामर्शादेवतत्रोक्तरूपेणहेतुतासंभवान्ना
संभवस्युच्यतेतदातादृशानुमितिजनकपरामर्शकारणघटितजातिघटितलक्षणोपगमेनोक्तव्याप्तिरपिनावकाशः
वस्तुतस्तुविषयतायांविशिष्टान्वयबलादुक्तवाक्यतोव्याप्यवच्छिन्नसिद्धेतुनिष्ठावच्छेदकताकपक्षसंबंधविषय
ताकत्वेनापिपरामर्शलाभात्तद्रूपस्यैवकारणतावच्छेदकत्वविवक्षयानासंभवःउक्तस्थलेव्याप्तिर्वातद्रूपस्यभ्रमसा
धारणत्वात्॥वास्तवव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकपक्षसंबंधस्यलक्षणवाक्यजन्यबोधेऽवश्यंभ्रानेननद्विषयकत्वेन
परंतुनोपस्थितत्वापिननस्यकारणतावच्छेदकत्वं॥अपितुकारणतासामानाधिकरण्येनैवकूटलिंगपरामर्शसारणाक्रू
रूपावच्छिन्नकारणतायाभंगप्रसंगाच्चव्याप्यवास्तवव्याप्यप्रतियोगिकसंबंधावगाहित्वसामानाधिकरण्यसत्त्वेनकूटलिं
गकभ्रमानुमितिपरलक्षणवाक्येनावांतरवाक्यार्थोयोग्यत्वमेवेति॥अतएव॥भ्रमजन्यानुमितावव्याप्तेरेव॥व्याप्ति
विशिष्टयापक्षधर्मतादितिसत्तमीतत्पुरुषस्थलेवास्तवव्याप्तिविशिष्टप्रतियोगिकपक्षसंबंधावगाहित्वरूप
कर्मधारयपक्षीयार्थस्यैवपर्यवसानात्॥व्याप्तिविशिष्टयालक्षधर्मतायाज्ञानमितिज्ञानांतरेणविषयणार्थकसप्तमी २७
समासेनवास्तवव्याप्तिविशिष्टविषयकपक्षसंबंधज्ञानस्यलाभात्॥नहिव्याप्यधूमोपटलवान्पर्वतइत्यादिज्ञाना

अत्रेदमापाततोनहिंकिंचिल्लिंगंसाध्योयानुमितिःस्थलेविशिष्टविषयक
त्वेनकारणतापीरवादसंभवादुक्तरीत्यैवनध्येयं९०=

संग्रहइतिभावः॥अथवाव्याप्तिविशिष्टाव्याप्तिसमानाधिकरणापक्षधर्मतादिसमासस्यपरिग्रहः॥यद्यपिवक्ष्यमाण
ज्ञानांतकमेधारयपक्षेप्रकारितारूपस्यैवतत्प्रकारकज्ञानविषयत्वरूपस्यवैशिष्यस्यावक्षयाज्ञानांतरसप्तमीपुनर्तेन
रूपपक्षेव्याप्तिविशेष्यतापन्नहेतुविषयकत्वावछेदेनपक्षधर्मतानविषयकज्ञानपर्यवसानादुक्ताव्याप्तिपरिहारःसंभवति॥
यत्रव्याप्तेरप्रसिद्धिस्तत्रापिव्याप्तिपदस्यवक्ष्यमाणकल्पेविरुक्षणप्रकारतायामिवतत्कस्थेपिविलक्षणप्रकारतानिरूपितविशेष्य
तायांलक्षणस्वीकारेणव्याप्तिपरिहारःसंभवतिपक्षधर्मतांप्रसिद्धिस्थलेवक्ष्यमाणेवगीतस्तथापिव्याप्तिपदलक्षणायाआवश्य
कत्वेनतत्पुरुषमपेक्ष्यलाघवंकर्मधारयएवाश्रयितुमुचितस्तात्पर्यायेनतत्पुरुषउपेक्षितः॥मिथोक्तंदूषयितुंच
मुपन्यस्यति॥व्याप्तीत्यादिना॥व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतावगाहीति॥व्याप्तिसंबंधपक्षसंबंधविषयेकस्यर्थः॥दूंदासरस्यादि
न्यायेनभावप्रत्ययार्थेनव्याप्तिविशिष्टस्याप्यन्वयाप्तिभावः॥एवंचसंबंधविधयाव्याप्तिवैशिष्यावगाहिज्ञानस्यतत्सा
मानाधिकरण्यानवगाहित्वेपितदवगाहित्वस्याक्षतत्वाभासंग्रहः॥यद्यपिव्याप्तिवैशिष्यादज्ञानविषयत्वान्वयेऽरूपा
लक्षणेऽतिप्रसंगात्॥विशेषणेनैवोपगंतव्या॥तथाचनहिदंडिशब्दस्यैवैशिष्यादज्ञानविषयत्वान्वयेवैशिष्यानुयोगिक
विशेषणवैशिष्यस्यापितदन्वयआवश्यकइति॥संसर्गतयाव्याप्यादेर्वैशिष्यावगाहिज्ञानंदुःसंग्रहमेवविशेषणसंस

र्गस्यतदन्वयोपगमेउपाध्यायमतेपिनोक्तपरामर्शसंग्रहः उक्तयुक्त्यालक्षणवाक्यजबोधेव्याप्तिवैशिष्ट्यादिसामानाधिकरण्यस्य संसर्गतेयेवभानात्॥तथापिसंसर्गसंसर्गभानोपगमेएतन्मतेसकलपरामर्शसंग्रहसंभवः उपाध्यायमतेचव्याप्त्यादिवैशिष्ट्यस्य असंसर्गतयाभासतेतस्यतावतासंग्रहेपिधर्मस्यलेउभयसामानाधिकरण्याप्रसिध्याव्याप्तिर्द्रवीरवेतिविशेषः॥अथाभ्युपगम्यतांसंसर्गेविशेषणप्रतियोगित्वस्यसंसर्गतयाभानं तथापितद्विषयतायाअनुमितिकारणतावच्छेदकोपनिवेशेमानाभावादिति वक्ष्यमाणान्निप्रसंगस्यवारणायेनरूपेणपरामर्शस्यलक्षणवाक्याज्ज्ञानंतस्यजनकतावच्छेदकतायाविवक्षणीयत्वात् यासंसर्गानुयोगिकसंबंधविषयत्वघटितलक्षणवाक्यप्रतिपाद्यतावच्छेदकरूपस्यवानुमितिजनकतावच्छेदकतयाऽसंभवइतिचेन्न॥प्रकारतात्वस्यसंसर्गप्रतियोगित्वविषयतानिरूपितविषयत्वात्मकरूपतयाप्रकारतात्वेनव्याप्तिप्रकारतानिवेशेनसंसर्गप्रतियोगित्वविषयतायाअप्यनुमितिकारणतावच्छेदकगर्भनिवेशात्॥वैशिष्ट्यानुयोगिकसंसर्गविशेषावच्छिन्नत्वेनोपस्थितव्याप्तिविषयताघटितसमुदायेनादृशसंबंधावच्छिन्नत्वस्योपलक्षणत्वोपगमेननदंडापरित्यज्यदृतरांशोकारणतावच्छेदकत्वविवक्षणसंभवाच्च॥ननुपदार्थयोरभेदद्वंद्वस्यसाधुत्वाद्घटपटादिपदघटकरूपादिपदेतरदर्शनात् तथाचप्रकृतेव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतापदयोर्द्वंद्वसाधुत्वानुरोधेनविभिन्नधर्मिनिष्ठव्याप्तिवैशिष्ट्यपक्षधर्मतावगाहिपरामर्शसंग्रहस्यांशेएकधर्मिनिष्ठेपिद्वंद्वमुपपादयति॥पदार्थयोरिति॥पदार्थयोःपदजन्यप्रतीतिविषयतयाऽभिन्नयोःपदार्थतावच्छेदकभेदेनेति॥तथाचपदजन्यप्रतीतिविषयतयाऽभिन्नत्वरूपपदार्थतावच्छेदकादिसाधारणपदार्थत्वाश्रयस्यभेदएवद्वंद्वनियामकइतिभावः॥एतेननार्थांतररूपैकशेषस्थलेपिविशिष्यघटादिव्यक्तीनांद्वंद्वप्रसंग्यासरूपैकशेषस्यद्वंद्वापवारकतात्रवारसंगतिः घटत्वेनैकघटतात्पर्यकघटकरूपादयोःप्रतिपाद्यघटघटत्वयोर्भेदेपिनद्वंद्वः एकपदप्रतिपाद्येउपरपदप्रतिपाद्यविशिष्टभेदस्योपरिस्थितत्वात् वस्तुतःपदार्थयोर्भेदःपदार्थवैलक्षण्यं एकपदप्रतिपाद्यविशिष्टार्थस्यापरपदप्रतिपाद्यविशिष्टार्थोपर्याप्तविषयतात्रयत्वपर्यवसितंद्वंद्वनियामकं॥एतेनभेदवाच्ययोरभेदस्यादोभेदादिपदप्रतिपाद्यवाच्यादिपदप्रतिपाद्यत्वावच्छिन्नभेदासत्त्वेपिनक्षतिः॥गगनाकाशयोरभेदस्यादोरोश्चगगनादिपदेनद्वाच्यत्वावच्छिन्नपरिमितिपदार्थतावच्छेदकभेदेनद्वंद्वः॥अथद्वंद्वबाधार्थंसरूपैकशेषानुशासनमिसयुक्तं। समस्यमानपदानामानुपूर्वीभेदरूपवैलक्षण्यस्यद्वंद्वनियामकतांसीरूपेवसरूपाणांद्वंद्ववारणसंभवादितिचेन्न॥नहिद्वंद्वबाधएवसरूपैकशेषफलं किंतुतदननुशासनेघटादयोबहवोन्वयानुपपत्तेः। सकृदुच्चरितः शब्दःसकृदर्थंप्रत्यायपतीतियुक्तेः एकघटपदेनबहुघटबोधनासंभवात् सकृदर्थंप्रत्यायनीयस्यानेकशक्तिविधयाबोधकार्थकत्वेपि द्वंद्वत्वंस्यादिपरेहरयस्यादावगतिः एकशेषानुशासनेतुतत्रबहुपदेभ्यएवबहूनांबोधोबहुपदश्रवणंचस्मरंतीतिबाधात्एकशेषस्य

३ पदार्थानांपदार्थत्वेप्रधानत्वपरस्परविभिन्नएकैकस्मिन्क्रियासंबंधेसति ३
२ शाब्दबोधतद्द्वंद्वसंज्ञकरसाभक्तैरभिधानात् ३

दीधि. ग. २९

इतरलोपपर्यवसितत्वात् ॥अ॥ आहुः॥ स्वरूपैकशेषं कृतद्वंद्वानामेव ननु द्वंद्वापवादकतात्तस्य तथासति सविभक्तिकानामे
वद्वंद्वसंभवात् सविभक्तिकानामेवैकशेषस्यवाच्यतयाश्रूयमाणपरोत्तरं सुविभक्तिरवस्थानापत्तेः तुल्यसंपरश्रूयमाणबहुत्व च
नाप्रकृतिनयातदर्थान्वितस्वार्थबोधकतायास्तत्रानुपपत्तेश्च ॥समासोत्तरमेकशेषोपगमे चसमासांतर्गतसकलु
परानामेवसमासोत्तरविभक्तिप्रकृतिनयासामंजस्यात् ॥ वस्तुतस्तुनेष्यतएवैकशेषः उक्तन्युत्पत्तेरप्रामाणिकत्वात् सनिनार्थ्ये
युगपदनेकार्थस्पेष्टत्वादिति ॥अन्य नीलधरयोरभेदश्चयोरेअत्रपरार्थतावच्छेदकगतमेवहित्वादिकंद्विवचनाप्रख्याप्येत ॥
साधुत्वार्थमेव वादिद्विवचनादिकं उर्वश्यप्सरसस्त्वारो बहुवचनवत्तत्रापिप्रकृत्यर्थगतगुणादिकमादायबहुत्वबोधकत्व
बोधो मितिनुनयुक्तं गुणादेरप्रकृत्यर्थत्वात्तत्साधारणबहुत्वोपगमेऽतिप्रसंगात् अजहत्स्वार्थलक्षणयागुणादिनामपिप्रकृत्यर्थतोप
गमेसुरव्यार्थपरपरोत्तरबहुवचनस्यसाधुत्वमात्रार्थकतायामविवादादिसंअप्रस्तुतानस्पजस्पेनेन ॥ननुवैकधर्मिबोधक
परयोरपिद्वंद्वोपगमेद्वंद्वस्यकर्मधारयेद्वैरानुपपत्तिः नादृशपरद्वयसमासस्यैवकर्मधारयत्वादित्यतआह ॥ परार्थेति ॥ शिव
तथाचवस्तुतोऽभिन्नधर्मिबोधकपरद्वयकसमासस्तेनकर्मधारयलक्षणंअपितुएकपरार्थेऽपरपरार्थाभेदबोधक २९
समासत्वमेवेतिभावः ॥ भेदाभेदोदासीनत्वंभेदाभेदभानाविषयत्वं ॥ भिन्नतयाऽभिन्नतयाचाऽभासमानत्वं ॥

भेदोपादानंदृष्टांतविधयाअभेदभानव्यवच्छेदेनैवकर्मधारयादिबोधोपपत्तेः ॥ कर्मधारयस्तुभेदंरत्नेरत्नंद्वंद्वस्तुतेचपरार्थ
स्यन्नतावच्छेदकस्यबाभेदोयथायोगंभासनरहितभ्रमनिराकरणायचातदुपादानं ॥ आस्तांवापरार्थभेदेनैवंद्वंद्वः तथापि
तत्प्रसर्पतेनैविशिष्टानस्यद्वंद्वोपगमादुक्तार्थतासंभवस्यादाशयेनाह ॥ विशिष्टपरइति ॥ भावबोधकतुल्योपगमेनेति
शेषः ॥ धर्मपरतया ॥ वैशिष्ट्यपरतया ॥ ज्ञानजन्ये ॥ अनुव्यवसायेति ॥ अतिप्रसंगइति ॥ तादृशसमूहालंबनस्याप्यसिद्धेवैशिष्ट्य
पक्षधर्मतोभयावगाहितायाअक्षतत्वादितिभावः ॥ इदंचयथाश्रुताभिप्रायेण ॥ नत्वेनजनकतावच्छेदकत्वात् ॥ एकेति ॥ एकध
र्मिविशेष्यकत्वावच्छेदेनसर्थः ॥ तथाचव्याप्तिवैशिष्ट्यावगाहितावच्छेदकविषयितानिरूपकधर्मिविषयकत्वावच्छेदेनपक्षध
र्मतावगाहित्वंपर्यवसितं ॥ एतादृशार्थस्यचलक्षणवाक्येएकत्रेतिपदस्मरणादिनालाभोबोध्यः ॥ एवमपि ॥ एकत्रोभयावगाहि
तायावक्षणेऽपि ॥ ननुएकधर्मावच्छिन्नधर्मिएवुभयावगाहित्वविवक्षणान्न धूमोवह्निव्याप्योद्रव्यंपर्वतवत्तीतिज्ञानजन्येति
प्रसंगस्यतआह ॥ एकरूपेणेति ॥ मीमांसकमतप्रवेशादिति ॥ मीमांसकैर्यथावह्निव्याप्यवानयमितिव्याप्यतावच्छेदकरू
पानवगाहिपरामर्शोऽनुमितिरुच्यतेधूमोवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइत्यादिसमूहालंबनाचानुमितिरुपेयतेतेषामे

करूपेण व्याप्तिपक्षधर्मताज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वात्तथोक्तौ स्यालक्षणं व्याचक्षाणैर्नापि तत्रानुमितिरूपलपनीया स्वीकार्या चान्यथा व्याप्यनिर्व्याप्तेः प्रसंगादित्यर्थः॥ तथा च विशिष्टपरामर्शस्यैव जनानुमितिहेतुतावादिनां नैयायिकानां नोक्तरूपावच्छिन्नकारणतायां लक्षणे प्रवेशासंभव संभवतीति न्यायमतेऽपि व्याप्त्यादिदोषआवश्यक एवेति भावः॥ यद्यपि धर्मिनिरूपितैकविषयितावच्छिन्नद्वयविषयितावैक्षणेन समूहालंबनजन्येति प्रसंगः॥ नवा व्याप्यतावच्छेदकानवगाहिपरामर्शजन्यानुमितेस्संग्रहः॥ तथापि व्याप्तिपक्षधर्मत्वाप्रसिद्धिस्थले व्याप्तिरेवेत्तत्कल्पोपेक्षावैजनमितसवधेयं॥ ननुपस्परोपश्लेषणोभयावगाहित्वविवक्षान्न समूहालंबनजन्येति प्रसंगः नचैकतरसंबंधविषयकत्वावच्छेदेनापरावगाहित्वं संबंधः सामानाधिकरण्यमितत्तावगाहः॥ मितिरिति परामर्शो व्यापकत्वादिति॥ संबंधसंबंधावगाहितायाविशिष्टबुद्धौ अप्रामाणिकतया व्याप्तिवैशिष्ट्यप्रकारकपरामर्शस्य सामानाधिकरण्यानवगाहित्वादितिभावः॥ यद्यप्युभयसामानाधिकरण्यावगाहितायाः परामर्शीयव्यापकत्वस्य प्रागेवाभिहितत्वादिदानीमुक्तशंकानावतरितुमर्हति॥ तथापि पर्वमुपाध्यायमतेभ्यानानुमित्यव्याप्तेरेवनिर्भरस्यनिराकृतत्वात्संबंधसंबंधावगाहित्वायुपगमेनशंकासंभवो बोध्यः॥ परामर्शीयव्यापकत्वादित्युपलक्षणंउक्तार्थस्यलक्षणवाक्यादलाभेपिदोषाबोध्यः॥

(तादृशधर्मश्चपरामर्शोजभव ८ =

उभयविषयकत्वविशिष्टस्यनिरूपकत्वेनजन्यतायामन्वयोविवक्षितश्चेत्कोभयविषयकत्वस्यजनकतावच्छेदकोटिप्रविष्टत्वालाभान्नुव्यवसायादावतिव्याप्तिरितिशंकतेः॥ नचेति॥ तदुभयविषकत्वंनहिशिष्टज्ञानत्वावच्छेदकखपर्याप्तिनिवेशोसंभवः॥ संशायान्यत्वोदरधिकरण्यानुमितिजनकतावच्छेदककुक्षिनिवेशादतस्तत्पर्याप्तिनिवेशस्त्वनायघटितार्थकंनियतंपदं॥ एतेनोभयविषयकत्वंनियतंतत्वंयदितव्याप्यत्वंतत्तद्व्याप्तिवैशिष्ट्यविषयकत्वंपक्षधर्मत्वविषयकत्वोभयाभाववदवृत्तित्वरूपायोव्याप्योव्याप्तिवैशिष्ट्यविषयकत्वाभाववदवृत्तित्वाघटकस्यउभयत्वावच्छिन्नाभावस्यनिवेशादग्निमपक्षधर्मतांशेवैयर्थ्यप्रदर्शनासंगतिः॥ यद्विशेषणत्वस्यतदभयाभाववदवृत्तितयाविशेषणांतरविशिष्टतानवरूपपरामर्शत्वेतदभावोदुर्घटस्तत्स्वव्यापकतत्तत्स्वरूपव्याप्तिरेवनिवेश्यतेत्युच्यते तदाप्युभयत्वावच्छिन्नविशेषणतयाव्याप्तताप्रवेशोव्याप्तिविषयकत्वावच्छिन्नविशेषणतयातदप्रवेशादवैयर्थ्यंदुर्वारमेव एवमुभयविषयकत्वनियतकारणतानिवेशोनाप्युपपत्तेः तन्नियतधर्मावच्छिन्नत्वनिवेशानमफलेनियततांशस्यलक्षणवाक्यादनुपस्थितेस्यात्दूषितलक्षणात्तो

(व्याप्तिविशिष्टविषयकत्वपक्षधर्मतावैषय
कत्वायना[illegible]प्रवेशात २ =

(व्यापकत्वप्रवेशात २ =

कि·दी·ग· ३१

भश्चेति दूषणमपास्तं॥ तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नविषयादिकारणतामादायपरामर्शानुव्यवसायादावतिव्याप्तिवारणा यानेकव्यक्तित्वविषयितायाघटितधर्मावच्छिन्नत्वंवाकारणतायामधिकंनिवेश्यमिस्यनुपदेश्यमेव॥ पक्षधर्मतावि षयकत्वमात्रनिवेशेयतधर्मावच्छिन्नकारणतायांप्रवेशेसाधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्यतामादायसंशयेप्रतियोगि ता वच्छेदकविशिष्टप्रतियोगिज्ञानजन्यतामादायचधूमवान्पर्वतोनास्तीत्यभावप्रत्यक्षेविशिष्टविशेषणज्ञाना दिजन्यतयाधूमवत्पर्वतवान्धूमवान्पर्वतोघटवानित्यादिविशिष्टवैशिष्ट्यबोधेचातिव्याप्तेश्चव्याप्तिवि शिष्टविषयकत्वोपादानमावश्यकमित्याशयेनपक्षधर्मतांशयेत्यर्थमाह॥ पक्षेति॥ नचव्याप्तिवैशिष्ट्यविषय कत्वनियतधर्मावच्छिन्नकारणतायांप्रवेशेवह्निव्याप्यधूमाद्व्यंजनवारसाकारकसंशयेव्याप्तिविषधर्मिज्ञानजन्य तामादायातिप्रसंगस्तदितिवाच्यं॥ पक्षधर्मतापदेपिनदोषतादवस्थ्यात्तादृशधर्मिज्ञानोदयेपिधर्मित्वति शिव
त्वावगाहित्वात्॥ नचस्वधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नवृत्तित्वावगाहित्वान्नदोषइतिवाच्यं तादृशसंशयधर्मितावच्छेदका वच्छिन्नैकोद्देश्यसहचरितधर्मवत्ताज्ञानस्यतथात्वाव्याप्तिविषयकत्वेचतज्जन्यतामादायातिप्रसंगस्यदुर्वा रत्वात्॥ नचतादृशदोषवारणायविशेषणांतरप्रक्षेपआवश्यकः॥ तथाचव्याप्तिवैशिष्ट्यघटितलक्षणेव्याप्यविष ३१

संसर्गीज्ञानं ३८

गवयोगोसदृशइतिज्ञानजन्योपमितावतिव्याप्तिर्दीधिति २८

यकत्वनिवेशेनचपक्षधर्मतायाघटितलक्षणेपियद्देशेपक्षधर्मतावगाहिज्ञानंजनकंतद्देशेपक्षधर्मतावगाहित्वस्यनिवे शेननप्रतीकारःसंभवति एकतरोपादानेवेयर्थ्याभिधानमेवोचितमितिवाच्यं॥ एवमपिसाद्देश्यांशेसविषयधर्मिज्ञानजन्य तातुभतश्चनवगाहिन्यामुपमितावतिव्याप्तिर्दुर्वारत्वात्॥ मिश्रायुक्तज्ञानानंतकर्मधारयपक्षमवलंब्यसमाधातुमुक्त मेते॥ व्याप्तिविशिष्टमिति॥ व्याप्तिविशिष्टत्वंयदिव्याप्त्याश्रयत्वंतदानुमितिजनकज्ञानमात्रस्यनतथात्वेपिपरा मर्शेवैयर्थ्यप्रसंगतिः अतउक्तंचव्याप्तिप्रकारकमितिव्याप्तिविशिष्टस्वरूपमेवोद्देश्यंव्याप्तिपदेनवालक्षणया व्याप्तिप्रकारितायाविवक्षितत्वादितिभावः॥ ननुव्याप्तिःपक्षधर्मतायाधूमजन्यानुमितावव्याप्तिपरिहारेपिधूमोवह्निव्या प्योद्रव्यान्यवत्तादितिज्ञानजन्येनिव्याप्तिदुर्वारेव॥ अथव्याप्तिप्रकारकत्वपक्षधर्मताविषयकत्वयोरवच्छेदकत्वभाव
तो विवक्षणाभायंदोषः विशिष्टंस्वरूपंसंबंधाभासमानपदार्थविषयेतैरवच्छेदकावच्छेदकभावविरहात्॥ पक्षधर्मताविषयकत्वावच्छिन्नज्ञानरूपोद्देश्यव्याप्तिप्रकारत्वस्यविधेयतयानयोरवच्छेदावच्छेदकभावलाभायुक्तेसिधाएवनिवेश एवम पिवह्निव्याप्यकारीनधूमेवानयमितिज्ञानव्यावर्तनमशक्यं येनसंबंधेनयस्यप्रकारतासंबंधोविषयकत्वेनेव
प्रकारकत्वस्यावच्छेदकभावेपक्षानुयोगिकसंबंधस्यानुमितिजनकज्ञानेव्याप्येस्वेवसंसर्गतयाभानात्तद्विषयकत्व

दी॰दी॰गा॰ क सं॰नु॰प्र॰

नव्याप्यत्वप्रकारत्वयोरवच्छेदकभावः स्यान्नानुव्याप्तिप्रकारकत्वस्यसंभवएव ॥एवंयत्रान्यानुयोगिकएवसंबंधोव्याप्य
स्यपक्षादोभातस्तादृशाभ्रमजन्यानुमितावव्याप्तिर्दुर्वारा नादृशाभ्रमेवास्तवपक्षानुयोगिकसंबंधस्यपक्षधर्मतापदार्थ
स्यात्मानान्पक्षांशेहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेतुप्रकारकज्ञानपर्यंतंन्वपक्षधर्मताया ज्ञानमितिसमासेनादाक्यप्रतिपाद
नमितिनस्यपक्षधर्मताज्ञानपदार्थतादृदव्युत्पत्त्यानादरेचारुसमासविरोधमादत्व्याख्येयमिति ॥अत्राहुः पक्षेधर्मतयाहेतुतावच्छे
दकसंबंधेनयत्तानमितिन्तृतीयासमासगर्भसप्तमीसमासाश्रयान् पक्षविशेष्यकत्वावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशिष्टज्ञानं पक्षधर्मताज्ञानपदार्थः पक्षधर्मतयेत्यत्रतृतीयायाएवावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकत्वार्थकत्वात् ॥एतद्विशिष्टज्ञा
नेव्याप्तिप्रकारकत्वान्वयेहेतुनिष्ठनिरूपकप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नव्याप्तिप्रकारकत्ववत्तानलाभाव्याप्तिहेतोःसाक्षाद्विशेष्यविशेष
णीभावसंबंधेननहिषयकत्वेयारनुमितिजनकपरामर्शेऽग्रावच्छेद्यावच्छेदकभावोऽक्षतएवेति सर्वत्रानुमितौलक्षणसमन्वयः ॥ किंच
एवमपिव्याप्तिपदप्रतिपाद्यविशिष्टार्थाप्रसिद्धिस्तदवस्थेऽव्याप्तिरित्याशंक्याह ॥यद्यपीति ॥वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइत्याकारकज्ञा
नविषयःसाध्याभाववद्वृत्तित्वाभावरूपव्याप्तिरपिसाचेहेतुंतरमस्त्येवऽनोहेतुसमानाधिकरणत्वाद्व्याप्तिविशेष्यदृहेतो
रूपत्वः ॥अस्तंवऽव्याप्तिरिति ॥विशेष्यविशेषणभावापन्नप्रकृतहेत्वादिसामानाधिकरण्यंनतुतत्पदार्थतात्पर्यतात्पर्यतात्पर्य

नाधिकरणधर्मवानयमित्यादिज्ञानेऽजन्यायांप्रमानुमितावव्याप्तिरुक्त्या धर्माधिकरणावगाहिनेनतादृशज्ञानस्यवा
स्तवधर्माधिकरणादिघटितव्यापकत्वावगाहित्वात्तत्तिनुनशंक्यं॥ तादृशभ्रमजन्यानुमितावपिप्रमात्मकस्यवह्न्या
व्यधर्मवान्पर्वतस्याकारकवास्तवव्यापकत्वावगाहिपरामर्शस्यस्वरूपयोग्यतयायथाश्रुतलक्षणगमनासंभवात्
रंचजात्यघटितयथाश्रुतलक्षणाभिप्रायेण॥ जात्यघटितनिरुक्तलक्षणस्यप्रमारूपपरामर्शजन्यानुमितित्वेजा
तिमादायसर्वत्रलक्षणसमन्वयात्॥ नचपरामर्शानुव्यवसायादावतिव्याप्तिवारणायव्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मतानिश्च
यत्वावच्छिन्नजनकतानिरूपितजन्यतायाविवक्षणीयतयाधर्मादिलिंगकपरामर्शस्यापिउक्तभ्रमसाधारण्येनाय व्याप्ति
प्यादिघटकतावत्पदार्थानांपरस्परोपस्थितावगाहिनिश्चयत्वेनेवजनकत्वस्यापगंतव्यत्वात्॥ नवास्तवव्याप्त्यादावव्याप्ति
नाघटितलक्षणसमन्वयःकापीतिवाच्यं॥ सर्वत्रविषयेभ्रमस्यभ्रमजन्यानुमितेश्चाप्रामाणिकतयायत्साध्यलिंगप
क्षकपरामर्शःअनुमितिजनकपरामर्शोवाप्रमारूपएवनसाध्यपक्षलिंग।कानुमितोलाघवेनव्याप्तिघटकतत्तत्पदा
र्थानांरवंउद्देशोऽनिवेश्यविशिष्टव्याप्त्यादेरेवविषयितयाऽनुमितिजनकतावच्छेदकत्वोपगमात्॥ तादृशजनकताघटि शिव
तजातिघटितलक्षणस्यव्याप्तिपदार्थघटितस्यनिष्प्रत्यूहत्वात्॥ नचप्रमेयत्वकेवलसामानाधिकरण्यत्वादिना व्याप्त्या ३३

यवगाहिज्ञानवारणायतादृशानुमितिजनकतायामपिहेत्वादिपदार्थानांपरस्परोपस्थेषावगाहित्वमेवोच्छेदकमुपगंतव्यमितिवाच्यं॥
प्रमेयत्वावच्छिन्ननिरूपितविषयिताया अनुमितिजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणेहेत्वादिसमानाधिकरण्यानपरार्थस्यघटि
तविशिष्टपरार्थप्रतियोगिकसंबंधत्वावच्छेदेनतादृशविशिष्टविषयस्यप्रमेयत्वादिनाव्याप्त्याप्यवगाहिज्ञानव्यावर्तकत्व
यानर्नेनुमितिप्रसंगात्॥ स्वरूपेणायेषांव्याप्तिघटकतारूपांतरेणतदवगाहिनावसराथेसोमात्मकव्याप्तिज्ञानवारणायस्वरूपेणस्व
सराथप्रकारकत्वनिवेशस्यावश्यकत्वात्॥ नविशिष्टव्याप्तिनिवेशसंभवस्यापिनवाच्यं॥ विशेषणानवच्छिन्नतत्तत्पदार्थघटितवि
शिष्टनिरूपितदिलक्षणविषयितायाएवविषयितायास्तेनजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणतादृशविशिष्टविषयसंबंधतया
ज्ञान तादृशविषयेणाक्षेप्यत्वात्तेः॥ अतएवदीधितिकारोपिपरामर्शग्रंथेऽन्यथाव्याप्यनभ्युपगंतव्यमतेव्यापकताघटकपदार्थानांरव
उद्देशःपरस्परोपस्थेषावगाहित्वमनिवेश्यापिविशिष्टविषयपुरस्कारेणव्यापकताज्ञानेहेतुतासंभवतीति॥ अतहेत्वनुरोधेनव्याप
कत्वस्यापिरवंउद्देशोनिरुक्तित्तत्पांपरमतिरिच्यतेनूत्सेनरुद्देश्यिष्यति।विशिष्टविषयस्यप्रमामात्रनिष्ठजनकतावच्छेदकत्वा
भिप्रायेणवचव्याप्त्यादिप्रकारकत्वमनभिधायोक्त्याव्याप्यधर्मवत्त्वेननिश्चयत्वावच्छेदकारत्नेनेत्यादिनाजातिघटितलक्षि
णमभिधास्यतितत्रवस्त्यादिपदरहितसाध्यविशेषणपरमित्यरूपंलभ्यतेन॥ तावत्पदार्थानांतथाविधपरस्परोपस्थेषावगा

हित्वमिति॥साधनाधिकरणपदार्थानामधिकरणाधेयत्वादिपदार्थोक्तेतत्संबंधावगाहित्वमित्यर्थः॥ननूद्देशेतेनसंबंधेतत्प्रकारकत्व संनुमि-
मितियावत्॥तेनात्मादीनांसमवायात्रसिद्धावपिनाक्षजन्यानुमित्यसंग्रहः हेत्वादिप्रकारतापिहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वेनवोनिवेश्या
ज्ञानोधूमत्वादिनाधूमोपस्थित्यादिजन्यसंग्रहः॥यद्यपिवह्नपिअधिकरणंधूमवदवृत्तिरधिकरणीयित्यादिविशेष्टेशेयातावत्पदार्थराशिम रवरु३
वगाहमानाधी र्नभावत्ता॥तथापिधूमादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छिन्नायाअधिकरणप्रकारता न्निरूपितविशेष्यतावच्छिन्नायाव
न्निप्रकारताद्दसादिशेयासाध्याधिकरणवृत्तित्वप्रकारतापर्यंतनिवेशान्नद्व्यावृत्तिः उक्तसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तिविशिष्टप्रकारकाधेयोवेदु
क्षण्यायतत्रांतराभासमानाधिकरणादिपदार्थविशेषणनिरूपितविशेष्यांतरेनिरूपितप्रकारतयोरवच्छेदकभावोपगमात्॥एक
विशेष्यतापन्नस्यत्रापरांशेप्रकारताविरोध्यत्वयोरभेदएवंतथाचधूमादिप्रकारतानिरूपिताया अधिकरणप्रकारतानान्निरूपिताया वृत्ति
त्वप्रकारताएवंरीत्यनिवेशः॥एवंचएकपदार्थनिष्ठावच्छेदावच्छेदकभावापन्नविषयतात्वयनिवेशापेक्षयाएकविशेष्यतानिवेशकारणतावच्छेदकनिर्वचनेलाघवमित्यपिवदंति॥तच्चिंत्यं॥तथासतिरक्तदंडवत्पुरुषवानयमित्यादिज्ञानानांपुरुषादिप्रकारतानिरूपितदंडादिवि
शेष्यताकत्वेनपुरुषाभाववान्दंडरहितादिनिश्चयप्रतिबध्यताप्रसंगात्॥तत्रेंगसंतरानुसरणेगौरवादिति॥दरंतु बोध्यं॥व्याप्तिघटकसा
धनतावच्छेदकादिसकलपदार्थानांविषयितानिरूपितविशेषणत्वेनवोद्देशोनिवेशोनसर्वत्रजातिघटितलक्षणस्यसाध्यादिभेदेनाभिन्नत्वा शिव
त्संसिद्धिंगतायांकूटसिद्धिंगतायांवायल्लिंगकयत्साध्यकानुमितौव्याप्यकतायाघटकमारभ्ययद्विशेषणपर्यंतांशेप्रमात्मकपरामर्शीहेतुस्तद्विशे ३४

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

दी·टी·गा· ३५ | ज्ञानस्यविवक्षणेचाप्यधिगम्यप्राप्तिरूपयाव्यभिचारधीर्न॥ साध्याभाववदवृत्तित्वधीप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयतासंबंधेनधर्मव्यापकवह्नि संग्रनु-

शिव ३९